

FITRAT HADİSİ'NİN OSMANLI'NIN DEVŞİRME SİSTEMİNDE HAYATA AKSEDİŞİ*

Mustafa IŞIK**

ÖZET

Her çocuk, fitrat üzere doğar; sonra onu ana-babası Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir' hadisi, temel İslam bilimlerinde 'fitrat hadisi' olarak bilinir. İslami literatürde, geçmişten günümüze, bu hadis hakkında çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Fitrat hadisinin, klasik hadis literatüründeki kaynakları ve hadis imamlarının bu hadise bakışları açısından daha çok 'Çocuğun ölmesi halinde dinî ve hukukî durumunun ne olacağı?' sorusu üzerinde durulmuştur. Ancak hadis bilginleri ve bazı interdisipliner İslam âlimleri, fitrat'ın 'insanlığın ortak dinî temeli' olduğuna inanmaktadırlar. Bu görüşe bağlı olarak biz, fitrat hadisi'nin Osmanlı'daki 'devşirme' hadisesiyle örtüştüğünü düşünüyoruz. Devşirme sisteminin, tarihi bir olgu olarak, Osmanlı'da gerçekleşen halini ele almak istiyoruz. Bu haliyle Osmanlı Devleti bu olguyu sistemleştirip kanun, tüzük ve yönetmeliği olan bir sistem haline koymadan önce dini yönünü hesaba kattığını; bu hadisteki 'fitrat gerçeği'nden hareket etmiş olabileceğini; güçlü kaslar ve çalışkan beyinler sayesinde özelde devlete genelde insanlığa hizmet ettiğini var sayıyoruz. O günün dünya devleti olan Osmanlı'dan bugünün dünya devleti ABD'ye baktığımızda, işleyiş ve yöntem farklı olsa da, birtakım paralellikler görmekteyiz. Farklı asırlarda, değişik coğrafyalarda, birbirine benzemeyen iki büyük medeniyetin ortaya koyduğu uygulamadaki benzerlik ve ulaştığı ortak nokta, eğitimin, başat belirleyici olduğu gerçeğidir. Bu makalenin amacı, sadece tarihî bir fenomeni dile getirmek değil; fitratın anlamını, geçerliliğini bu tarihî olgudan hareketle yinelemektir. Makalemizde bu konuyu fitrat yani insanın değişmeyen varlık yapısı ve eğitim-kültürün bu yapıya etkisini 'devşirme' olgusuyla birlikte ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, fitrat, din, Osmanlı, devşirme.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kafkas ün. ilahiyat fak., Temel islam bilimleri-hadis, El-mek: mustafaisik38@hotmail.com

‘THE HADITH OF FITRAH’ AND HOW IT IS REFLECTED ON LIFE OTTOMAN’S DEVSHIRME SYSTEM

ABSTRACT

The hadith, ‘Every child is born to Fitrah; then parents convert his/her to Judaism, Christianity or Zoroastrianism’, is in basic Islamic science called ‘The hadith of Fitrah’. In Islamic literature, it has been revealed a lot of opinion about this hadith from past to present. The point of view about the ‘The hadith of Fitrah’ in the classic sources of hadith literature and hadith imams are more emphasized on the following question ‘When the dead child what will happen the religious and judicial position of his/her’. But, hadith scientists and some interdisciplinary Islam scientists believe that Fitrah is ‘common basic religious foundation of mankind’. Depending on this opinion; we think that ‘The hadith of Fitrah’ is coinciding with devshirme enforcement in Ottoman Empire. In this research, we want to evaluate the devshirme system as a historic event practiced in Ottoman Empire. We hypothesize that, Ottoman Empire take into consideration of religious aspects of this event before put it on a system based on law, bylaw and regulations; they may be moved based on fact of Fitrah, owing to the strong muscles and hardworking brain of devshirme persons. This practice specifically served for governance, and served mankind in general. We showed that, although there is a procedure differences, there are some parallelism between Ottoman Empire, which is a world state in the past, and USA, which is a world state in today’s conditions. The similarity in practice and reaching common point between two big civilizations, they took place different centuries, different geographies and there is no resemblance to each other, the truth is that the education is main determiner. The aim of this article is not only to mention a historic phenomenon but also meaning of Fitrah and its’ validity to repeat based on this historic event. In this article, we discussed Fitrah expression, namely regarding to the unchanging nature of human beings, and the effect of education-culture on this event with together ‘Devshirme’.

Key Words: Child, fitrah, religion, Ottoman, devshirme.

Giriş

Fitrat kelimesi, Kur’ân ve hadiste; birçok yerde geçmektedir.¹ Araştırmalarda Kur’ân’da fitrat kavramı üzerinde durulurken fitratın hadisteki anlamı da ele alınmış; fitrat’a, ‘insanın varlık yapısı’² ya da ‘insanlığın ortak dinî temeli’³ olarak bakılmıştır.

Hadiste fitrat kelimesi, geçtiği yerlerde, bulunduğu konuma ve bağlama göre, farklı anlamlar ifade eder. Kısaca ‘yaratılış’ ya da güncel anlatımı ile ‘ilahî format’ diyebiliriz. Makale içinde de bu kelimeyle ilgili birtakım açıklamalar gelecektir.

¹ Hadislerde fitrat kelimesi için bkz. Wensinck, *el-Mucemü’l Müfehrest li Elfâzı’l-Hadis*, I-VII, Brill, 1969, V/179-180.

² Y. Nuri Öztürk, *Din ve Fitrat*, İstanbul, 1999, s. 55.

³ Kılıç, Sadık, *Fitratın Dirilişi*, İstanbul, 1991, s. 13; Kurt, Yaşar, “Kur’ân’da Fitrat Kavramı”, *Dinbilimleri Dergisi*, 5/2, 2005, s. 71-74; Akçay, M., “İnsanlığın Ortak Dinî Temeli: Fitrat”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VIII, s. 23, 2011/1, s. 143-170.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Araştırmamıza konu olarak ele alacağımız hadis, 'fitrat hadisi' olarak bilinen⁴ "Her çocuk, fitrat üzere doğar; sonra onu ana-babası Yahudi, Hristiyan veya Mecusî yapar"⁵ hadisidir.

Hadislerin tedvin ve tasnifinin tamamlandığı hicrî III. yüzyıl ve sonrasında, hadis müellifleri bu hadisi nasıl ele almışlardır? Hadisin içeriği ve anlamı açısından hangi kelime veya cümle dikkatlerini çekmiştir? Dilbilimcilerden muhaddislere, bazı müfessirlerden interdisipliner âlimlere, bu hadisin anlaşılması/anlatılmasında, geçmişten günümüze, hangi görüşler ortaya konulmuştur? Bu soruların cevabını makale içinde vermeye çalışacağız.

İslâmî literatürde 'fitrat' kelimesi çeşitli yönlerden incelenmiş/ irdelenmiş; fitrat kelimesinin anlamı üzerinde çeşitli görüşler açıklanmıştır. Fıtratı İslam'la özdeşleştiren bir görüşe göre, 'Her çocuk İslam fıtrata üzere yani; Müslüman doğar' denilmiş; hadiste İslam fıtrata izafe edilmediği halde, muhatapları yapılan ilaveye ses çıkarmamıştır.⁶

Hadis literatüründe ağırlıklı olarak, fitrat hadisinin varyantlarında geçen ve Hz. Peygamber'e sorulan, 'Ölen müşrik çocukları hakkında ne buyurursunuz?' sorusu yani 'müşrik çocuğunun ölmesi halinde dinî ve hukukî durumunun ne olacağı?' üzerinde durulmuştur. Oysa fıtratın 'insanın doğuştan getirdiği özellikleri/yaratıcı tarafından verilen genel yetenek' anlamı, tarihî bir olgu olarak Osmanlı'da 'devşirme' adıyla hayata yansımış; fitrat'ın, 'yaratılıştan gelen ilahî format' olduğu olgusu, bize göre, târihen sabit olmuştur. Biz, fitrat hadisiyle tarihî bir olgu olan 'devşirme' hadisesinin örtüştüğünü düşünüyoruz.

Şimdi Fıtrat hadisi'ni, Temel İslam Bilimleri, Psikoloji, Sosyoloji ve Osmanlı Tarihi açılarından ele alacağız.⁷

A- Fitrat Hadisi: Bu makalenin 'hedef kitlesi' akademisyenlerdir. Akademik çalışmaların birbirinden bağımsız olmadığını söylemeye gerek yoktur. Gösterilen referanslar bunun açık belgesidir. 'Fitrat hadisi' olarak bilinen hadis de daha önce, sadece ülkemize, çeşitli yönleriyle çalışılmıştır.⁸ Makalemizin anahtar kelimesi olan 'fitrat', anılan makalelerin her birinin 'üçte bir'lik bölümünü teşkil etmektedir. Görüldüğü üzere, boyutu makale sınırlarını zorlayan bu çalışmada ayrıca fitrat'ın anlamını açıklamamız, makaleyi yayınlamayama anlamına gelecektir.

1- Fitrat Hadisinin, Klasik Hadis Literatüründeki Kaynakları ve Hadis İmamlarının Bu Hadise Fıkhu'l-Hadis Açısından Bakışları⁹

Fıtrat hadisi, belli başlı hadis kitaplarında geçmektedir. Yukarıda verildiği şekliyle, "Her çocuk, fitrat üzere doğar; sonra onu ana-babası Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar" hadisi 'ortak metin' olmakla birlikte, metnin devamında farklılıklar bulunmaktadır.

⁴ Evgin, Abdulkadir, "Hadislerde 'Fitrat' Kavramı ve 'İslam Fıtratı' Söyleminin Tenkidi", **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003/1, s. 100.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *Ahmed b. Hanbel, el-Müsned*, Çağrı, I-VI, İstanbul, 1992, II/ 233, 275, 315, 346, 393, 410, 481; III/435, 353, IV/24. (Hadisin 'ale'l ebvab' kaynakları aşağıda ayrıntılı bir şekilde gelecektir.)

⁶ Bu görüşün tenkidi için bkz. Evgin, *a.g.m.*, s. 103-107; Cumhuriyet Dönemi'nin ilk resmi hadis kitabı tercümesi olan K. Miras'ın (ö.1957) Buhârî tercümesinde 'Her doğan çocuk muhakkak İslam fıtratı üzerine doğar' şeklinde Türkçe'ye çevrilmiştir. Zebidi, Zeynuddin, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, çev. K. Miras, A. Naim, I-XII, Ankara, 1976, IV/529; bu tercüme başka eserlere, hadisin yanlış anlaşılmasını/anlatılmasına neden olan sonuçlara götürmüştür. Mesela, hadis metni '*Her çocuk Müslüman doğar*' şeklini almıştır. Bkz. Hasan Aycın, *Kırk Hadis Kırk Çizgi*, Edam, İstanbul, 2008, s. 3; Ayrıca bkz. Günay, Ünver, "İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun", **Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2003/1, s. 75.

⁷ Bu cümlenin makaleyi büyük bir yük altına soktuğunu biliyoruz ancak 'disiplinler arası ortak bir çalışma' gerçekleşmeyişi ve makalenin içeriğinde bu bilimlerin ilgili konularının müdahil oluşu, bizi buna zorlamıştır.

⁸ Bkz. 3 ve 4 nolu dipnotlarda geçen makaleler. Ayrıca bkz. Hökelekli, Hayati, **DİA**, "Fitrat", XIII, İstanbul, 1996.

⁹ 'Hadisin Kaynakları' ve 'Fıkhu'l-Hadis' başlıklarını ayırmak ideal olabilirdi ancak 'makalenin hacmi' endişesiyle, birlikte ele aldık.

Bu sözü, Klasik Hadis Edebiyat'ında, II. III. IV. V. yüzyıl hadis eserlerinde ele alınmış şekli bakımından incelemek gerekir. Çünkü sonraki asırlarda yazılmış eserlerde tekrara düşülmektedir.

Kronolojik ve ulaşabildiğimiz eserler olarak, hadis imamlarının rivayet ettikleri hadisin metni İmam Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) *Müsned*'inde, Evzâî'nin (ö. 153/770) *Sünen*'inde, İmam Mâlik'in (ö. 179/801) *Muvatta*'nda, Abdurezzâk'ın (ö. 211/827) *Musannef*'inde, Humeydî'nin (ö. 219/834) *Müsned*'inde, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/874) *Sahih*'lerinde, Ebû Davûd (ö. 275/889) ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'lerinde, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vil*'inde, Tahavî'nin (ö. 321/933) *Müşkilü'l Âsâr*'ında, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahih*'inde, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemu'l Kebîr*'inde, Hakîm'in *Müstedrek*'inde (ö. 405/1014), Beyhakî'nin (ö. 458/1065) *Sünen*'inde geçmektedir.

Klasik hadis literatüründe geçen rivayetlere baktığımızda fitrat hadisi, asıl metin ve farklı rivayetleriyle, genel olarak dört grupta toplanabilir: 1-Fıtrat Görüşü 2-Ölen Müşrik Çocuklarının Durumu 3- Çocuğun Konuşma Safhası 4- Mîsak Görüşü.

Şimdi bunları ele alalım.

a- Fıtrat Görüşü: “Her doğan çocuk, fitrat üzere doğar; sonra onu ana-babası Yahudî, Hıristiyan veya Mecusî yapar. Tıpkı sağlam bir hayvanın kusursuz bir yavru doğurması gibi. Bu yavruda hiçbir kusur görüyor musunuz? Sonra Ebû Hureyre (ö.58/678):“İsterseniz ‘Allahın insanları yarattığı fitrata (bak), O’nun yaratmasında bir değişiklik yoktur’¹⁰ ayetini okuyun” dedi.¹¹ Bu metin, fitrat hadisinde ‘ortak metin’ diyebileceğimiz bir rivayete bağlı olan görüştür. Fıtratın, sağlam hayvanın kusursuz yavru yapması; sonra sahibinin onu damgalaması/enemesi yoluyla farklı bir hale getirmesi rivayeti ve bunun fitrat ayetiyle birlikte zikredilmesidir.

b- Ölen Müşrik Çocuklarının Durumu: “Her çocuk, fitrat üzere doğar; sonra onu ana-babası Yahudi, Hıristiyan veya müşrik yapar” beyanının arkasından, ölen müşrik çocuklarının durumunun sorulmasıyla ilgili olarak: “Adamın biri: Ey Allah’ın Elçisi, bundan önce ölürse, ne buyurursun? diye sorunca ‘Allah onların yapacak olduklarını bilir’ buyurdu.”¹² Bu hadisin soru kısmını yani fitrat hadisi’nden bağımsız olarak ‘ölen müşrik çocuklarının durumu’ hakkındaki müstakil rivayetleri burada ele almayacağız.

c- Çocuğun Konuşma Safhası: Hadisin bazı varyantlarında ‘Konuşuncaya/düşüncesini ifade edinceye kadar’ metninin bulunduğu rivayetler vardır. Diliyle ne düşündüğünü ifade edince de ya şükreden olur ya inkâr eden olur.¹³ Fıtrat’ın eğitim-öğretim, çevre ve sosyalleşme altyapısında önemi olan bu rivayetleri kısaca irdeleyeceğiz.

¹⁰ Rum, 30/30, (فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا). Ayetin tamamının meali şöyledir: “O halde sen yüzünü dine bir hanîf olarak tut: o Allah fitratına ki insanları onun üzerine yaratmıştır, Allah yaratışına bedel bulunmaz, doğru sâbit din odur fakat insanların çoğu bilmezler.”

¹¹ Abdurezzâk b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. H. Rahman Azamî, I-XI, Meclisu'l-İlmî, 1972, XI/119, III7533. Müslim, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, Çağrı, I-III, İstanbul, 1992, Kader, 22, 24 (III/2047, 2048); İbn Hibbân, *Sahihu İbn-i Hibbân el-Müsnedu's Sahih ale'l-Tekâsîm ve'l-Enva*, thk. M. A. Sönmez-H. Aydemir, Beyrut, 2012 V/41; *Sahihu İbn-i Hibbân bi-Tertibi İbni Belban*, thk. ve thrc. Ş. Amavut, Beyrut, 1993, 1/339. (İlk eser *Tekâsîm*, ikincisi -sonradan bablara göre düzenlenmiş- *Sahih* olarak anılacaktır.)

¹² Ali el-Kârî, *Şerhu Müsned-i Ebi Hanife*, Beyrut, 1985, s. 225-226; Müslim, Kader, 23, 26, 27 (III/2048-2049); İbn Hibbân, *Tekâsîm*, V/43; *Sahih*, 1/ 342.

¹³ Abdurezzâk, *el-Musannef*, V/202, XI/122; *Ahmed b. Hanbel*, III/353, 435; IV/ 24; Müslim, Kader, 23 (III/2048); İbn Hibbân, *Tekâsîm*, V/ 42; *Sahih*, 1/341; Hâkim Nisaburî, *el-Müstedrek*, Riyad, ts., II/123.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

d- Mîsak Görüşü: Fitrat hadisi'ni, tefsirde 'mîsak âyeti' olarak bilinen "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da, evet, Rabbimizsin' dediler"¹⁴ ayeti doğrultusunda yorumlamaktır. Aslında 'Fitrat Görüşü' (a) grubuyla ilgili olan bu görüşü ayrıca ele almak gerekemeyebilirdi fakat biz 'önemine binaen' ayrıca ele aldık.

Aşağıda müelliflerin görüşünü verirken, grupları (a-b-c) olarak değil de 'fitrat görüşü, ölen müşrik çocuklarının durumu, çocuğun konuşma safhası ve mîsak görüşü' adlarıyla; kronolojik bir sırayla belirteceğiz.

Hadis müelliflerinin hadisleri nasıl algıladığını anlamak için bu tip hadisleri hangi kitab/كتاب ve bab/باب altında ele aldıklarına bakmak gerekir. Buna 'Fıkhu'l Hadis' = (فقه الحديث)¹⁵ denir. Fıkhu'l hadis, hadislerin anlaşılmasını kolaylaştıran klasik hadis ilimlerindedir. Nitekim bu konuda ümmetin beğenisini kazanan Buhârî için 'Fıkhu, kitabının bab başlıklarındadır'¹⁶ denilmiştir.

Klasik hadis edebiyatında müsned tarzındaki eserler 'sahâbe isimlerine göre' yazılmış olup; 'müellifin hadisi nasıl anladığı?' konusunda, metnin geçtiği yerde herhangi bir veri bulunmamaktadır. 'Fitrat' konusu irdelenmediği için, kaynak olması dışında, makalemiz açısından özel bir önem arz etmemektedir.

Konu/bab başlıklarına göre düzenlenen 'cami, sünen ve musannef' tipi eserlerde ise hadis metninin hangi kitab/bâb altında ele alındığı açıkça ortaya konmaktadır. Biz bu hadisin, II. III. IV. ve V. yüzyıl hadis eserlerinde, 'ölen müşrik çocuklarının durumu' sorusu vesilesiyle, çoğu kere Kitâbu'l- Kader ve Kitâbu'l-Cenâiz'de ele alındığını görmekteyiz.

Şimdi dört grupta topladığımız bu rivayetleri 'kronolojik' sıra ile inceleyeceğiz.

Fitrat hadisi, ulaşabildiğimiz kaynaklar bakımından, öncelikle İmam-ı A'zam'ın *Müsned*'inde¹⁷ geçmektedir. Bu hadisin metninde 'Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır' ifadesi mevcuttur. Hadisin devamında geçen 'ölen müşrik çocuklarının durumu' sorusu geçmektedir ancak bu eser sonradan düzenlendiğinden; İmam-ı A'zam'ın bu hadisi niçin zikrettiğini bilmiyoruz.

İmam Evzâî rivayetlerinden derlenerek oluşturulan¹⁸ *Sünen*'inde Kitâbu'l-İman'da da geçmektedir ancak bu eser de sonradan fıkıh bablarına göre düzenlendiğinden¹⁹, Evzâî'nin de bu konudaki düşüncesi hakkında bir fikir vermez.

İmam Mâlik'in *Muvatta*'nda, Cenaze Kitabı'nda geçmektedir.²⁰ Bu da hadisin ikinci kısmı olan 'ölen müşrik çocuklarının durumu' açısından ele aldığını göstermektedir.

¹⁴ A'raf, 7/172 (Hani Rabbin âdemoğullarından, bellerinden zürriyetlerini alıp onları öz benliklerine şahit tutarak sormuştu: Rabbiniz değil miyim? Onlar: Rabbimizsin, buna tanıklık ederiz demişlerdi. Kıyamet günü, Biz bundan habersizdik demeyesiniz.)

¹⁵ Hâkim Nisaburî, Muhammed b. Abdullah, *Marifetu Ulûmi'l Hadis*, haz., es Seyyid Mu'zam Hüseyin, Beyrut, ts., s. 63; Tahir el-Cezairî, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, haz. A. Fettah Ebû Gudde, Halep, 1995, I/423; Ünal, İ. Hakkı, *Hadis*, M.E.B. 2003, s. 83; bkz. Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara, 2000, 122-131; Özpınar, Ömer, *Hız. Peygamber ve Hadislerini Anlamak*, İstanbul, 2012. (Kitabın tamamı fıkhu'l-hadisle ilgili olduğundan sayfa numarası vermedik.)

¹⁶ İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, 1379, I/13; Sezgin, M. Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul, 1956, s. 53.

¹⁷ Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 225-226.

¹⁸ Salim Öğüt, "Evzâî", *DİA*, İstanbul, 1995, XI/548.

¹⁹ Evzâî, *Sünenü'l-Evzâî*, tsnf. Mervan M. eş-Şaar, Beyrut, 1993, s. 3.

²⁰ Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Çağrı, I-II, İstanbul, 1992, Cenaiz, 52 (I/241).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Abdurezzâk'ın *Musannef*'inde, Bâbu'l-Kader'de, fitrat ayetine gönderme yapılan rivayette geçmektedir.²¹ Kader bahsinde geçtiğine bakılırsa, öteki müellifler gibi, ölen müşrik çocuklarının durumuyla ilgili olarak ele alındığı söylenebilir.

Humeydî'nin *Müsne'd*'inde ise 'Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır' ifadesinin ötesinde 'müşrikleştirir' kaydı bulunmaktadır.²² Ölen müşrik çocuklarının durumuyla ilgili olarak ele alındığı anlaşılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsne'd*'inde hadisin farklı lafızlarla farklı yerlerde geçmesi, hadisin dayanağı açısından önem taşımaktadır. Yukarıda yaptığımız gruplandırmadaki bütün fitrat hadisi metinleri *Müsne'd*'de yer almaktadır.²³ Sadece bir yerde 'mecusî' yerine 'müşrik' kelimesi kullanılmaktadır.²⁴ Ayrıca, fitrat görüşü ve ölen müşrik çocuklarının durumu lafızları, ayrı hadis metni olarak, arka arkaya geçmektedir.²⁵ Daha da önemlisi 'çocuğun konuşma safhası' metni de, ulaşılabildiğimiz kaynaklarda, ilk defa karşımıza çıkmaktadır.²⁶

Konu başlıklarını çok iyi koyduğu bilinen Buhârî *Sahih*'inde bu hadisi, Kitâbu't-Tefsir'de rivayet etmektedir.²⁷ Buhârî'nin rivayetinde makalemizin konusu olan fitrat'la ilgili bir yorum bulunmasa da 'bu hadisin o ayet çerçevesinde tefsir edilmesi/anlaşılması gerektiği' mesajı verilmektedir.

Müslim ise *Sahih*'inde bu hadisi Kitâbu'l-Kader'de ele almıştır. Yukarıda, Ahmed b. Hanbel'de geçtiği üzere, 'mecusileştirir' yerine 'müşrikleştirir' kaydı bulunmaktadır. Sapasağlam bir yavru yapan hayvan, 'deve' kelimesiyle tahsis edilmektedir. Müslim, fitrat hadisini konunun başına almıştır. Ancak bu hadislerin hepsini kader kelimesinin kapsamı içinde ele alması, hadise daha çok ölen müşrik çocuklarının durumu açısından baktığımızı gösterir.²⁸ Ayrıca lafız farkı olan rivayetlerin birinde, 'diliyle ifade edinceye kadar' ifadesi vardır ki bunu ayrı bir başlık altında ele alacağız. Bu ifadeler, hadisin tesbiti, anlaşılması ve anlatılması bakımından çok önemlidir. Müslim rivayetleri, yukarıdaki ilk üç gruba ait metinleri ihtiva etmektedir. Ancak Müslim kitabını bâblara ayırmış fakat teracim/ترجم denilen alt-başlıkları koymamıştır. Bu işi sonradan Nevevî (ö. 676/1277) yaptığı²⁹ için, ilgili bab başlığı aşağıda, kronolojik tarih sırasında gelecektir.

Ebû Davûd Kitâbu's-Sünne'de, 'müşrik çocuklarının ölümü'yle ilgili soruyla birlikte rivayet etmektedir. Burada da konuya 'çocukken ölenin durumu' açısından bakılmaktadır. Ayrıca Hammad b. Seleme'nin (ö. 167/796) bu hadis hakkındaki 'mîsak'³⁰ yorumunu nakletmektedir.³¹ Ebû Davûd, 'ölen müşrik çocukları ve mîsak görüşü' gruplarını bir araya toplayan, ulaşılabildiğimiz ilk kaynak olmaktadır.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise muhtelifu'l-hadis'in ilk örneklerinden olan kitabında bu hadisi 'şakî/ cehennemlik anasının karnında cehennemliktir; saîd/ cennetlik anasının karnında

²¹ Abdurezzâk b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. H. Rahman Azamî, 1972, XI/119.

²² Abdullah b. Zübeyr Humeydî, *el-Müsne'd*, thk. H. Azamî, Beyrut, 1988, II /473-474.

²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, II/233, 275, 315, 346, 347, 393, 410, 481; III/ 353, 435, IV/ 24.

²⁴ Ahmed b. Hanbel; IV/24.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, II/393; (Bir başka rivayette, 'kâfir çocuklarını ana-babalarına tabi olmasına Hz. Aişe'den gelen rivayet sahih olsa da 'hiçbir amel işlememiş olsalar bile' sorusuna 'Allah onların ne yapacaklarını bilir' cevabında 'Cehennemlik' sonucu çıkmaz. Bu ifade bütün rivayetlerde bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Aişe, bu rivayetin de ters düştüğü 'Kimse kimsenin günahını çekmez' (Necm, 53/38) âyetinden hareketle bazı rivayetleri reddetmiştir.)

²⁶ Ahmed b. Hanbel, III/353, 435, IV/24.

²⁷ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Çağrı, I-VIII, İstanbul, 1992, Tefsir, Sure 30/1 (VI/20).

²⁸ Müslim, Kader, 22-25, 27 (III/2047, 2048, 2049).

²⁹ Nevevî, Ebû Zekeriya, *Sahihu Müslim bi-Şerhi Nevevî*, haz. M. Tefvik, Kahire, 1349, I/ 21; İ. Lutfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1985, s. 56; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 350.

³⁰ A'raf, 7/172.

³¹ Ebû Davud, *Sünnet* 18 (V/86, 88, 89).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

cennetliktir' hadisiyle çelişik denildiği için uzlaştırma yapmak amacıyla ele alır. Fitrat ayetiyle bağlantı kurar ve mîsak ayetine gönderme yapar.³² Böylece İbn Kuteybe'nin bu hadisi 'fitrat ve mîsak' grupları çerçevesinde düşündüğünü anlamaktayız.

Tirmizî'de Kitâbu'l-Kader'de, 'fitrat ve ölen müşrik çocuklarının durumu'nu içeren rivayet ile birlikte geçmektedir. Müellif, ayrıca hadis metnini (باب ما جاء كل مولود يولد على الفطرة) şeklinde bab başlığı yapmıştır. 'Mecusî' yerine 'müşrik' kavramı geçmektedir. Önceki rivayette (على الملة) sonraki rivayetlerde (على الفطرة) olarak gelmiştir.³³ Bu, fitrat ve millet kelimelerinin eş anlamlı olduğu fikrini verir. Tirmizî'nin hadisi Kitâbu'l-Kader'de ele alması, sonraki rivayette fitrat kelimesi geçse de, konuya müşrik çocuklarının ölümünden kaynaklanan sorunlarla ilgili olarak baktığını göstermektedir.

İbn Hibbân ise hadisleri öteki muhaddislerden farklı bir şekilde ele almıştır.³⁴ Hadisi ele aldığı III. kısmın 35. nev'indeki alt-başlığın hadisin konusuyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Yaptığı bir açıklamada fitratı mîsak çerçevesinde düşünmektedir. Bir rivayette fitrata İslam izafe edilir (فطرة الاسلام) ancak müellif fitratı İslam'la özdeşleştirmez. İslam'ın fitrata eklenerek 'İslam fitratı denmesi, fitratın İslam'a uygunluğundan dolayıdır³⁵ yorumunu yapar. Böylece müellifin fitrat ve mîsak görüşlerini benimsediğini anlarız.

Taberânî'de ise 'fitrat' hadisiyle birlikte 'diliyle kendini ifade edinceye kadar' rivayetleri geçer.³⁶ Böylece 'fitrat ve çocuğun konuşma safhası' gruplarındaki görüşleri birlikte dile getirdiğini görürüz.

Hakîm'de ise, fitrat'ın 'diliyle düşüncesini ifade edinceye kadar öylece kalır'³⁷ rivayeti mevcuttur. Burada Hakîm'in, 'fitrat ve konuşma safhası' gruplarındaki görüşleri birlikte dile getirdiğini görürüz.

Beyhakî'nin *Sünen*'inde fitrat hadisi tek başına, fitrat ayetiyle, ölen müşrik çocukları sorusuyla ve diliyle kendini ifade etme rivayetiyle birlikte, pek çok kere geçmektedir. Ebû Davûd'da geçen Hammad b. Seleme'nin bu hadis hakkındaki görüşü de verilmektedir.³⁸ Böylece Beyhakî'nin, yukarıdaki bütün görüşleri içeren rivayetleri, eserinde topladığını görürüz. Bunda, kendinden önceki literatürden yararlanmış olmanın etkisi olabilir.

İmam Mâlik'in *Muvatta*'ını şerh eden İbn Abdülber (ö. 463/1071) 'âlimlerin, fitratı açıklamakta ihtilaf ettiklerini fakat sonuçta doğan çocuğun mümin veya kâfir doğmadığını; ergenlik çağı sonunda mümin veya kâfir olduğunu kabul ettiklerini söyler. Buna da hadisin 'sağlam doğan yavrunun kulağındaki enin, sahibi tarafından, sonradan yapıldığı' cümlesini delil getirdiklerini söyler. Daha sonra 'mîsak' ayetine geçer.³⁹ Buradan fitrat ve mîsak görüşlerini benimsediğini çıkarabiliriz.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Müslim *Sahih*'ini kitap ve bablara ayırmış, sonradan Sahih'e şerh yazan Nevevî bab başlıklarını koymuştu. Nevevî, bu hadisin bab başlığını ise (باب معنى كل مولود يولد على الفطرة و حكم موت أطفال الكفار و أطفال المسلمين)⁴⁰ şeklinde atmıştır. Bu durumda hadis, 'ergenlik

³² İbn Kuteybe, *Te'vil-i Muhtelifi'l-Hadis*, Beyrut, 1973, s. 128-129, 5.

³³ Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı, I-V, İstanbul, 1992, Kader 5 (IV/447).

³⁴ İbn Hibbân'ın hadisleri taksimi şöyledir: 1- Emirler, 2- Yasaklar, 3- Haberler, 4- Mübah 5- Nebi'nin Davranışları" şeklinde beş bölüm ve 400 nev' iye ayırmıştır. Bkz. *Tekâsîm*, 1/ 63; *Sahih*, 1/131-134.

³⁵ İbn Hibbân, *Tekâsîm*, V/40-42; *Sahih*, 1/337-338, 341, 342.

³⁶ Taberânî, *Mucemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdulmecid es-Silefi, Irak, 1978, 1/259-262.

³⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, II/123.

³⁸ Beyhakî, *Sünen'u Kübra*, Beyrut, 1355, VI/202-203.

³⁹ İbn Abdülber, *et-Temhid Lima fi'l-Muvatta*, Tıtvan, 1985, 18/63, 69-70.

⁴⁰ Nevevî, *a.g.e.*, I/21.

çağına ermeden ölen çocukların imanî ve hukukî durumlarını ortaya koyma konusu'nda ele alınmıştır.

Ahmed b. Hanbel, Müslim, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim ve Beyhakî'nin rivayetlerinde konuşmayı ifade eden iki ayrı fiille geçen (فاذا أعرّب عنه لسانه/حتى يعرب عنه لسانه)⁴¹ cümlesi, 'konuşuncaya/düşüncesini ifade edinceye kadar' demektir. Fıtrat hadisinin anlaşılması ve anlatılması bakımından önem arz eden bu cümleyi aşağıda, ayrı bir başlık altında, ayrıca inceleyeceğiz.

Rivayetlerde geçen 'Aynen sağlam bir hayvandan kusursuz bir yavrunun doğması gibi. Siz hiç kulağı kesik veya enenmiş⁴² olarak doğan bir yavru gördünüz mü?' cümlesi, hayvancılıkla geçinen bir toplumda yaşayan insanlara, bildikleri bir şeyden örnek vererek açıklamaktır. Yukarıdaki bazı rivayetlerde bu hayvanın 'deve' olarak tahsis edildiğini görmüştük.⁴³ Kanaatimizce deve, o çağ ve o coğrafyadaki insanların en çok ilgili olduğu hayvan olması bakımından, hadis metninde geçen hayvan (البييمة) kelimesinin bazı rivayetlerde deveye indirgenmesine neden olmuştur.

Müellif, çağının çocuğudur; ufku ve gündemi yaşadığı dönemle örtüşür. Çoğunluğu hicrî III. asırda yaşamış hadis müelliflerinin eserlerine baktığımızda 'ölen müşrik çocuklarının durumu' sorusuna ilgi duyduklarını; ancak 'fitrat' kısmını gözden kaçırdıklarını düşünüyoruz. Ancak bu hadisi rivayet eden muhaddislerin hemen hepsinin fitrat hadisini 'ölen müşrik çocukları' grubunda ele almaları sebepsiz değildir. Bu konuda, dönemin gündemi hakkında İbn Kuteybe'nin eserinde ipucu verilmektedir. Müellif, Fıtrat hadisini yorumladıktan sonra yaptığı açıklamada bu hadisi mîsak ayeti çerçevesinde ele alanların kaderi kabul edenler olduğunu, kaderi kabul etmeyenlere göre ise fitrat'ın İslam olduğunu yazar.⁴⁴ Böylece bu hadisin fikhî ve itikâdî mezheplerin tartışma alanına girdiğini görebiliriz; hadis müelliflerin niçin 'ölen müşrik çocuklarının durumu' konusuna yoğunlaştıklarını bir miktar anlayabiliriz.

Özetle, gösterdiğimiz kaynaklar ve yaptığımız iktibaslar, geçmişte söylenenleri tekrar etmek değil; o günden bu güne, 'hadis imamlarının hadisi nasıl anladıkları'nı görmek içindir.

Neticede, klasik hadis kitaplarının kitap ve bâb başlıklarının hiçbirinde fitrat hadisi'nin insanın varlık yapısı olarak ele alınmayışı, bize göre, bir eksikliktir. Hadisin çoğunlukla 'ölen müşrik çocukları'nın durumu açısından ele alınması, doğru cevabı ararken karşılaşılan çeldiriciye yani doğruya en yakın yanlışa takılmak gibidir. Ancak bu durum, çağları aşan müelliflerin de çağının çocuğu olduğunu düşündüğümüzde, normaldir. Hadislerin evrensel boyutu olduğu gerçeğinden hareketle, fitrat boyutunun hangi çağda gündeme geleceğini zaman gösterecektir. Nitekim Osmanlı'da devşirme uygulamasında, fitratın insanlığın ortak dini alt-yapısı olduğu gerçeğinin kavranılmasından hareketle cesur davranıldığını düşünüyoruz. Bu bilginin kaynağının da H. VI. asır ve sonrasında yaşamış, birçok disiplinde eser vermiş Gazalî (ö. 505/1111), İbn Arabî (ö. 638/1240) ve İbn Haldun (ö. 808/1406) gibi ilim adamlarının fikri olduğunu söyleyebiliriz.

Geçmişte branşlaşma günümüzdeki kadar kesin ve keskin çizgilerle ayrılmamış olsa da, bir âlimin her konuyu mükemmel olarak bilmesi mümkün olmamaktadır. Kanaatimizce, klasik hadis literatüründe geçen bu rivayetler sadece hadis müelliflerinin yazdıkları açısından ele alındığında fitrat konusu kısır kalacaktır. Oysa İslam hadis kültür birikiminin ortaya çıkarılması gerekir.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, III/353, 435, IV/ 24; Müslim, Kader, 23 (III/2048); İbn Hibbân, *Tekâsîm*, V/42; *Sahih*, 1/341; Taberânî, *a.g.e.*, 1/260; Hâkim, *el-Müstedrek*, II/123; Beyhakî, *a.g.e.* VI/203.

⁴² "Enemek, hayvanın kulağından parça keserek im (işaret) koymak" Komisyon, *Derleme Sözlüğü*, DTK, Ankara, 1982, XII/4496, V/1750.

⁴³ Malik b. Enes, *Muvatta*, Cenaiz, 52 (I/241); Ahmed b. Hanbel, II/315; Müslim, Kader, 24 (III/2048); İbn Hibbân, *Tekâsîm*, V/41,43; *Sahih*, 1/339, 342.

⁴⁴ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 129-130.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Hadisler hakkındaki görüşlerin sadece muhaddislerin tekelinde olması da mümkün değildir. Bu yüzden, klasik hadis müellifleri dışında, ilmî disiplinlerin birçoğunda eser vermiş bazı İslam âlimlerinin bu hadis hakkındaki görüşlerinin ele alınmasının yararlı olacağını düşünüyoruz.

1- Klasik Hadis Müellifleri Dışında Bazı Bilginlerin Fitrat Hadisine Bakış Açılırları

Geçmişten günümüze, bütün çağlarda ve coğrafyalarda, bu hadis hakkında kimlerin ne dediği çok kapsamlı bir konu olup makale boyutunu aşar.⁴⁵ Bu bakımdan sadece ayrı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda yaşayan ve pek çok İslamî disiplinde eserler veren Gazalî, İbn Arabî ve İbn Haldun'un bu hadis hakkındaki görüşlerini sunmak istiyoruz. Bu müelliflerin fitrat hadisine farklı baktıklarını görüyoruz. Ancak bu kişilerin farklı düşüncelerinde interdisipliner olmaları yanında 'yaşadıkları yüzyılın etkisi' de unutulmamalıdır.

a- Gazalî'nin görüşünü *İhyâ*'sında, fitratla ilgili açıklamalarda buluruz. O, 'kalbin bilgiyle ilgisini açıklarken, emaneti yüklenme ayetine⁴⁶ gönderme yapar. Bu emanet, marifet ve tevhiddir. Her insanın bunu taşıma yeteneği olduğunu fakat -yukarıdan beri sıralanan- bazı olumsuz sebeplerin insanı bundan alıkoyduğunu belirterek fitrat hadisini buna delil getirir. Yine ahlaki güzelleştirmenin yollarını anlatırken beden gibi ruhun da hastalanacağını söyler. Her çocuk sağlam bir fitrata sahip olarak doğar; sonra ana-babasına bağlı olarak Yahudi veya Hıristiyan olur. Yani öğrenerek; alışkanlık ve eğitimle kötü huyları edinir. Yine gelişme çağındaki çocukları eğitmekten bahsederken, "Küçük yaşta çocuk iyi eğitilmişse ergenlik çağında sözlerin etkisi olur; kötü eğitilmişse gerçekleri kabul etmez. Çünkü çocuk özünde, iyiyi-kötüyü kabul edecek şekilde yaratılmıştır; ancak anası-babası, bu iki taraftan birine yönlendirir. Nitekim Rasul (s.a.s.): 'Her çocuk fitrat üzere doğar; ancak anası/ babası onu Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır ya da Mecusileştirir' buyurmuştur. Yani çocuk iyiliğe ve kötülüğe yetenekli olarak yaratılmıştır. Eğitimi sırasında aldıkları, onun yolunu belirler⁴⁷ diyerek klasik hadis bilginlerinden ayrılır.

b- 'Muhyiddin İbn Arabî'nin görüşleri, Osmanlı'daki ilim hayatının başlangıcından beri tanınmıştır. Selçuklu-Osmanlı kültür çizgisinde İbn Arabî'nin adının anılmadığı ve fikirlerinin ulaşmadığı hiçbir köşe adeta yok gibidir⁴⁸ cümlesi abartılı bulunsa da 'fikirlere yaygın olduğu'nu anlatma açısından önemlidir. *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye* adlı eserinde, çeşitli vesilelerle ve birçok yerde, fitrat hadisini zikreder. Mesela, 'Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Fitrat, Yüce Allah'a kulluğu onaylamaktır, onay ise sadece itaattir; boyun eğmektir. Asıl mîsak, Âdemoğlunun zürriyetinden Allah'ın aldığı ve nefislerini de buna şahit tuttuğu sözdür. Sonra Âdemoğlu bu fitrat üzere doğmuştur. Bunun delili Nebi'nin (s.a.s.) 'Her çocuk fitrat üzere doğar' sözü olup asıl 'mîsak' budur. Gerçekte iman, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrattır; 'mîsak' sırasında onları birliğine şahid tutmasıdır. 'Her doğan çocuk bu mîsak üzerine doğar.' Fakat cismiyle geldiğinde, doğası gereği, Rabbine verdiği bu sözü unuttur. Araştırma imkânına kavuşunca Allah'ın birliğinin delillerini aramaya başlar. Rabbiyle olan durumunu bilme derecesine ulaşamayınca onun kararı, ana-babasının hükmüdür. Eğer Müslüman iseler Yüce Allah'ın vahdaniyetini onlardan alarak, taklidî olarak onlara uyar. Hangi dinde iseler, o dini benimser.' 'Allah insan ruhunu yarattığında, mükemmel, olgun, akıllı, fikirli, tevhîde inanan ve O'nun Rab olduğunu onaylayan biri olarak yarattı. Bu durum, Allah'ın insanları üzerine yarattığı fitrattır. Allah Elçisi (s.a.s.): 'Her doğan

⁴⁵ Fitrat kelimesi ve bu hadisle ilgisi açısından bir yazı için bkz. Kurt, a.g.m., s. 71-74; Hökelekli, Hayati, *DİA*, "Fitrat", XIII, İstanbul, 1996. Öteki ilgili kaynakların bir kısmı makale içinde geçmektedir.

⁴⁶ Ahzab, 33/72.

⁴⁷ Gazalî, *İhyau Ulûmi'd-dîn*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, ts., III/17, 71, 73.

⁴⁸ Kılıç, M. Erol, "İbn-i Arabî'yle Zaman'ın Ruhunu Okumak", *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 10, sayı: 23, 2009, s. 53; ayrıca bkz. Kâhya, Esin, "On Beşinci Yüzyılda Osmanlılarda Bilimsel Faaliyetlerin Kısa Bir Değerlendirilmesi", *A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:14 Yıl: 2003/1, s.11.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ana-babası onu Yahudi, Hristiyan ve Mecusî yapar' buyurmuştur' Burada onu etkileyen çoğunluk anılmıştır ki o da çocuğun anası-babasıdır.⁴⁹

Bu ifadelerin hepsinde fitratın mîsakla özdeşleşmekte ve ana-baba üzerinde yoğunlaşmakta olduğu görülmektedir. Buna göre fitrat, 'Doğuştan gelen bu lekesizlik ve safvet, gizil bir iman ve ubudiyet yeteneği olarak değerlendirilen bu lekesiz sayfa, aynen bir ayna örneği gibi, kendisine ne gönderilirse, onları yansıtır. Bu lekesiz sayfaya gönderilen şeyler ise pek çoktur. Hz. Peygamber hadisinde, şekillendirici ve çocuğa komutlar gönderen bütün faktörlerin genel bir sembolü olarak ebeveyn/ana-babayı zikretmiştir.'⁵⁰

Sonuçta ise eğitim-öğretim sayesinde insanoğlu içinde yetiştiği toplumun inancını almakta; kültürünü paylaşmaktadır. Burada en büyük pay, öncelikle aileye düşmektedir.

c- Burada fikirlerine yer vermek istediğimiz diğer bir İslam alimi ise İbn Haldûn'dur. O'nun "özgün fikirlerinden faydalanan Müslüman âlimlerin her dönemde az çok mevcut olduğu ancak XVII. asırdan itibaren Osmanlılarda, XIX. asırdan itibaren de Avrupa'da önem kazandığı; XX. asırda ise ününün bütün dünyaya yayıldığı"⁵¹ belirtilmektedir. İbn Haldun'un 'İslam dünyasında din sosyolojisinin öncüsü' olduğu Ü. Günay tarafından dile getirilmiştir. Yazar O'nun tabii, fizikî ve sosyal çevreyle ilgili görüşlerini şu cümlelerini iktibasla ortaya koyar: "İnsan, alışkanlıklarının çocuğudur. Ebeveynleri tarafından yetiştirilmeyen insanı zaman eğitir. İçinde yaşadığı çevre insanın tabiatının yerini alır. Adetler, insan tabiatını ve karakterini belirler. İnsan ruhu doğuştan iyi veya kötü her etkiyi alabilecek ve kabul edebilecek bir durumdadır. O'na göre İbn Haldun, Aristo'dan beri süregelen, daha sonra Leibniz ve Locke gibi tecrübecilerde devam eden ve insan ruhunu balmumuna veya boş bir levhaya (tabularasa) benzeten anlayışa sahip görülmektedir. İbn Haldun, konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in 'Her çocuk (İslam) fitratı üzerine doğar, sonradan anası babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar' şeklindeki hadisini zikrederek dinde çevre faktörünü önemini belirtir."⁵² Nitekim Mukaddime'de bu husus şöyle açıklanır: 'Nefis, ilk yaratılıştaki hulk ve tabiatı üzerine bulunduğu çağında karşılaştığı şeyleri kabule hazır bir halde bulunur. İyilik olsun kötülük olsun onun ruhuna akseder ve kalbinde yerleşir. Tanrı'nın Elçisi: 'Her çocuk (tabii olan İslam dinini kabulü icap ettiren) bir yaratılıştan doğar. Ancak anne ve babaları onları ya Yahudi veyahut Hristiyan veya Mecusi yaparlar' buyurmuştur. Çocuk iyi ve kötü şeylerden hangisiyle daha önce karşılaşır ise, onu kabul eder ve öbüründen uzaklaşır, uzaklaştığı bu işi kabul etmek nefse ağır gelir.'⁵³

Mukaddime'yi hadîs ilimleri ve hadîs-sosyoloji ilişkisi açısından inceleyen bir araştırmacı "hadis, doğrudan göçebe ve şehirliğin hangisinin iyiliğe yatkın oluşlarıyla alakalı değildir. Ancak İbn Haldun, hadisten çıkarılabilecek psikolojik bir olguyu sosyal bir olgu için mukayese malzemesi olarak kullanmıştır"⁵⁴ değerlendirmesini yapar. Esasen burada İbn Haldun'a yer vermemizin bir nedeni de ana-babanın dinini benimsemenin sosyolojik bir olgu olmasından ötürüdür. Bu makalede ana konuyla ilgili olarak ele aldığımız devşirme sistemi de varlığını İbn Haldun'dan sonraki dönemlerde hissettirmiştir.

İslamî disiplinlerin her birinde bilgi sahibi olmalarına karşın başka disiplinlerde de eser veren bu bilginleri diğerlerinden farklı kılan, yaşadıkları çağların ötesinde olaylara çok yönlü bakabiliyor olmalarıdır.

⁴⁹ İbn Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, Mektebetu's Sekafeti'd Diniyye, Mısır, ts., IV/296, 57, II/ 616, 690.

⁵⁰ Kılıç, S., *a.g.e.*, s. 18

⁵¹ Köktaş, Yavuz, "İbn Haldun'un *Mukaddime* Adlı Eserinde Hadîs İlimleri ve Hadîs Sosyoloji İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Haziran-2003-Sivas, c. VII/1, s. 299.

⁵² Günay, "İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun, s. 75.

⁵³ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Z. K. Ugan, İstanbul, 1990, 1/309.

⁵⁴ Köktaş, a.g.m., s. 314.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Yukarıdan beri söylenenlerden anladığımıza göre, fitrat üzere yaratılan insanoğlunun, aile çevresiyle edindiği din yanlış da olsa, ergenlik döneminde o çevreden alınıp yaratılışına uygun ortama kavuşturulmasıyla, fitrata/aslına dönmüş olmaktadır. Nitekim 'Osmanlı'nın devşirme sistemi'nde yaşanan tarihî tecrübelerde bu ispatlanmış; geçmişini bilen ve siyasette, sanatta zirve noktalara gelen devşirmelerin hayatında aksine bir davranış pek görülmemiştir. Yani Müslüman olduktan sonra mürted olmamışlardır.

B- İnsanın Varlık Yapısı ve İnsanlığın Ortak Dinî Temeli: Fitrat

Dinlerin hatta sadece semavî dinlerin 'insanlığın ortak dini temeli' konusunda ne düşündüğünü gündeme almak bu makalenin çerçevesi dışındadır. Ancak Hz. İbrahim'in sünneti⁵⁵ olarak Müslüman çocuklar küçükken sünnet olur. Çocuğun sünneti konusunda Yahudî ve İslam inancı örtüşmektedir. Hıristiyanlıkta vaftiz, İsa'nın sünneti olarak kabul edilir. Kilisenin ilk dönemlerinde bebekler değil yetişkinler vaftiz edilirdi. Çünkü vaftiz, karar vermeyi gerektirir. Yahudilikteki çocuğun sünnetini Hıristiyanlığın reddedip yerine vaftizi ikame etmesi, insanların Hıristiyan doğmadıkları; Hıristiyan oldukları inancını ortaya koyar⁵⁶ yorumu yapılmaktadır. Bu makalede ifade etmeye çalıştığımız şekliyle, 'Müslüman doğulmaz; Müslüman olunur'. Nitekim Hıristiyanlıkta da büyüklerin vaftizi çocuklara indirgenmiştir. Burada da bir sapma olduğu gözlemlenmektedir.

Makalemizin başında görüldüğü gibi, (الاسلام فطرة)='İslam fitratı' terkibi 'fitrat hadisi' metninde geçmediği halde tercümelerde eklendiği; bunun da bir sapmaya götürebileceği kaygısını taşımaktayız. İslam fitratı tabiri Müslüman doğmayı zorunlu kılar ki 'İslam ve iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve beden ile ameldir. Bunlar ise doğal olarak bir çocuktan beklenmeyen davranışlardır.'⁵⁷ denilen müstakil makalede bu söylemin yanlışlığı, rivayetlerin senetleriyle birlikte, incelenmektedir. Biz burada aynı şeyleri tekrarlamak durumunda değiliz ancak adı geçen rivayetlerden tarih sırasıyla ilki Abdurrezzak'ın Musannef'inde geçen terkihi hadis metni olmayıp Atâ'nın cümlesidir.⁵⁸ Fitrat hadisi İbn Ebî Şeybe'nin (ö.235/849) Musannef'inde geçmez; İslam fitrat-ı⁵⁹ terkibi bu hadisle ilgili değildir.

Ahmed b. Hanbel'de geçen (فطرة الاسلام)⁶⁰ terkibi konumuz olan 'fitrat hadisi'yle ilgili değildir.

Buhârî'de geçen terkihi,⁶¹ hadis metni değildir. Tefsir kitabında geçmesinin ise "bu hadisin o ayet çerçevesinde tefsir edilmesi/anlaşılması gerektiği" mesajı verdiğini söylemiştik.

İbn Hibban'da sadece bir rivayette fitrata İslam izafe edilir (فطرة الاسلام) ancak müellif yaptığı açıklamada fitratı İslam'la özdeşleştirmez.⁶²

Neticede 'İslam fitratı' fitrat görüşü yanında marjinal kalmaktadır. Nitekim Evgin'in ulaştığı sonuç da fitrat kelimesinin yalnız kullanıldığı, özellikle bu hadisle ilgili olarak 'İslam fitratı söyleminin doğru bir söylem olacağı sonucunu ortaya koymadığı' şeklindedir.⁶³

⁵⁵ Kitap-ı Mukaddes, İstanbul, 2001, Tekvin, 10/14.

⁵⁶ Sennett, R., *Ten ve Taş*, çev. T. Birkan, İstanbul, 2011, s. 124-125, (Bkz. Yeni Ahit-Pavlus'tan Koloselilere Mektup, 2.11-12).

⁵⁷ Evgin, a.g.m., s. 108

⁵⁸ Abdurrezzâk, a.g.e., III/534

⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, *el-Kitâbü'l-Musannef Fi'l-Ehâdis ve'l-Asar*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, I-VII, Mektebetü'r Rüşd, Riyad, 1409.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/406-407, V/123.

⁶¹ Buhârî, Tefsir, 30/1 (VI/20)

⁶² İbn Hibbân, *Tekâsîm*, V/40-42; *Sahîh*, 1/337-338, 341, 342.

⁶³ Evgin, a.g.m., s. 106, 108.

Fıtrat kelimesinin açıklaması dilbilimcilerden müfessirlere, birçok uzmanın açıklamaları lügat, tefsir ve hadis edebiyatında yer almaktadır. İnsanla ilgili çok şey dil ve dili anlamakla ilgili olduğundan öncelikle dilbilimcilerin görüşüne bakalım:

1- Bazı dilbilimcilerin fıtrat kelimesi/ hadisi hakkında görüşleri:

a) Kur'ân kelimelerini bağlamına göre açıklayan Râgıb Isfehânî (ö.502/1108) fıtratın 'benzersiz bir şekilde yapmak, bir iş için yetiştirilmek/büyütülmek' anlamına bu ayeti delil gösterir.⁶⁴

b) 'Hadis sözlüğü' konumunda olan eserinde İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) fıtrat kelimesini açıklarken bu hadisi kullanır. "Çocuk, kesinlikle dini kabul etmeye hazır bir vaziyette ve şekilde yaratılmıştır. Kendi haline bırakılsa, dinin lüzumuna inanarak devam edecek; başka yola girmeyecektir. Ondan sadece insanların yaptığı önemli bir etki ve gelenek yoluyla ayrılacaktır. Sonra atalarını izleyerek ve onların dinine uyarak Yahudi ve Hıristiyan olacak; sağlam yaratılıştan ayrılacaktır."⁶⁵ Müellif burada, fıtratı İslam'a izafe etmeden bazı açıklamalarda da bulunmaktadır.

c) İbn Manzûr (ö. 711/1311) aynı şekilde, fıtrat kelimesini açıklarken bu ayeti ve hadisi şahid alarak Allah'ı bilip tanıyacak şekilde yarattığını söyler. Ancak iyi/cennetlik kötü/cehennemlik olduğunun ana karnındayken yazıldığı görüşüne kayar. Konuşup kendini ifade edemeden ölürse, çocuğun hükmü ana-babasının dini üzeredir.⁶⁶

2- Bazı Müfessirlerin Görüşleri: Kur'ân ayetleri tefsir edilirken, ilk yöntem 'ayetin ayetle tefsiri' yöntemidir. Sonra 'ayetin hadisle tefsiri' gelir. Çünkü Rasul (s.a.s.) ayetleri açıklamak için gelmiştir.⁶⁷ Nitekim klasik hadis literatürünün kitap başlıklarından biri de Kitâbu't Tefsir'dir. Bu imkânlar, söz konusu hadisimiz için de geçerlidir.

Hadis/Sünnetin, Kur'ân'la aralarındaki ilişki açısından bir bütün olduğu; birinin diğerini desteklediği, açıkladığı; her konunun tefsir, hadis ve fıkıh metodolojisinde ayrıntılı olarak incelendiği uzmanlarınca bilinen bir gerçektir. Bu hadisin devamında, râvi Ebû Hureyre'nin (ö. 58/678) bir yorum olarak hadise "İsterseniz 'Allah'ın insanları yarattığı fıtrat üzere... Allah'ın yaratmasında bir değişiklik göremezsin' ayetini okuyun"⁶⁸ demesi, buradaki fıtrat kelimesinin Kur'ân'daki izdüşümünü gösterir.

Müfessirler de fıtrat ayetini tefsir ederken Ebû Hureyre'nin 'isterseniz şu ayeti okuyun' sözünü nakletmişlerdir. Ancak biz, sadece üç müfessirin görüşünü zikredeceğiz.

a) Kurtubî (ö. 671/1273) Rum 30. ayetinin tefsirinde bu hadisi zikreder. الناس/insanlar kelimesinin 'umum manasında insanlar' olduğunu söyler. Çünkü herkes İslam olarak yaratılsaydı, kimse kâfir olmazdı. Ayetin devamında 'Allah'ın yaratışında bir değişiklik bulamazsın' diyor; oysaki bu hadis, ana-babanın etkisiyle değişmekten bahsediyor.

Sıraladığı görüşlerden birinde, hadisin 'kusursuz doğan hayvan yavrusu' kısmına işaret eden görüşü şöyle anlatıyor: "Sağlam doğan çocuktan maksat, çoğunlukla yaratılış ve yapı demektir; inanmak/inanmamak, yaratanı tanımak değildir. İyiyi kötüden ayırma çağına gelince, ergenliğe erince imana ve küfre yöneliyor. Bu görüşte olanlar, hadisteki 'kusursuz doğan hayvan yavrusu' cümlesini delil getiriyorlar. 'Onda bir eksiklik görüyor musunuz? Yani kulağı kesik mi?' ifadesiyle burada insanoğlunun kalbi, sağlam doğmuş yavruya benzetiliyor. Çünkü o sağlam; eksiksiz yaratılmıştır. Sonradan kulağı, burnu kesiliyor. Çocukların kalbinde de doğduklarında

⁶⁴ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kuran*, Beyrut, ts., s.382.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser*, thk. T. Ahmed Zavi-M. M. Tanahî, Beyrut, 1979, II/ 457.

⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1968, V/56, 57.

⁶⁷ 16.Nahl, 44, 64; 43. Zuhuruf, 63; 6.En'am,105.

⁶⁸ Müslim, Kader, 22-25 (III/2047-2048).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

iman-küfür, yaratana tanıma ya da inkâr yoktur. Ergenlik sonrasında durum değişmektedir. Çocuk doğduğunda kalbinde iman veya küfür olması imkânsızdır. İbn Şihâb'ın dediği gibi, 'fitratın İslam olması da imkânsızdır.' Çünkü İslam ve iman, dil ile söylemek; kalp ile onaylamak ve bunları organlarla uygulamaktır. Çocukta bunların hiçbiri yoktur. Aklı olan herkes, bunu bilir.⁶⁹

b) 'Ayetlerin hadislerle tefsiri' konusunda özel bir yeri olan⁷⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1372) fitrat ayetini mîsak ayetiyle açıklar sonra da fitratla ilgili hadisleri toplar.⁷¹

Hadisin ayetle örtüşmesi ise farklı bir durumdur. Burada, hadisin râvisi Ebû Hureyre (ö. 58/678) Kur'ân ayetine gönderme yapmakta ve "İsterseniz 'Allah'ın insanları yarattığı fitrat üzere... Allah'ın yaratmasında bir değişiklik göremezsin' ayetini okuyun."⁷² diyerek kendi sözünü eklemektedir. Bu söz, rivayetlerde Ebû Hureyre'ye ait olarak gözükmektedir. Ancak hadis ilminde sahabe sözü, 'mevkûf hadis' diye adlandırılır.⁷³ Çünkü sahabenin o bilgiyi/kültürü Hz. Peygamber'den ya da O'nun oluşturduğu çevreden/ortamdan aldığı kabul edilir.

Aslında Ebû Hureyre'nin 'İsterseniz -Allah'ın insanları yarattığı fitrat üzere- ayetini okuyun' şeklindeki yorumuna dikkat edilse, 'ölen müşrik çocukları sorusu'nun çeldirici bir rol oynamasına mahal verilmeyecek; fitrat kelimesi asıl gündem maddesi olacaktı. Ancak o çağda yaşanan siyasî ve itikâdî akımların etkisiyle farklı gündeme kayılmıştır. Osmanlı'nın dünya devleti olduğu dönemdeki devşirme uygulaması ise bu anlayışın belgesidir. Çünkü ayetin devamında, 'Allah'ın yaratışında bir değişiklik olmayacağı' yani sünnetullah olduğu belirtilmiştir.

c- Çağımız müfessirlerinden Hamdi Yazır (ö. 1942) ilgili ayetin tefsirinde "her ferdin kendine mahsus bir fitrat-ı cüziyesi değil; bütün insanların insan olmak haysiyetiyle yaratılışlarında esas olan ve hepsinde müşterek bulunan fitrat-ı külliye'dir. Hariçî tesir ve kesb-ü âdet gibi derece-i saniyede vakı' olan avarızından kat'ı nazarla mülhaza olunması lazım gelen fitrat-ı ûlâ ve fitrat-ı asliye dahi denilen asıl fitrattır."⁷⁴

Özetle, İslam bilginleri fitratı 'insanın varlık yapısı/Allah'ın dinini kabule yatkın tabiat' olarak tanımlamışlardır.⁷⁵ Güncel ifadeyle söyleyecek olursak fitrat, 'insanın yaratılışında bulunan yazılım; yaratılıştan gelen ilahî formattır.'

Her doğan çocuk, günahsız olarak doğmakta, çevresinden kötüye doğru yönlendirme olmazsa iyiliğe yönelmektedir. Yani insanlar doğuştan Müslüman veya kâfir değil; aile ve kültür çevresinden edindiği inanç yüzünden mümin ya da kâfir olmaktadır.

C- Çocuğun Konuşma Safhası

Eğitim ve teknoloji'deki gelişmeler, günümüz insanına büyük imkânlar sunmaktadır. Bu manada hadisleri anlama/anlatma açısından konuyla ilgili geleneksel hadis bilimleri yanında modern bilimlerden de yararlanmak gerekir.⁷⁶ Fitrat hadisiyle ilgili olarak yazdığımız bu makale, temel İslam bilimlerinin ötesinde eğitim bilimleri ve sosyolojiden yararlanmayı gerektirmektedir. Bu yüzden konunun uzmanlarının bilgilerine başvuracağız.

⁶⁹ Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1968, XII/24, 26, 27, 28.

⁷⁰ Kettâni, *Hadis Literatürü*, çev. Y. Özbek, İstanbul, 1994, s. 400.

⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l Kur'âni'l-Azîm*, İstanbul, 1985, VI/220-221.

⁷² Buhârî, *Tefsir*, Sure 30/1 (VI/20) Müslim, Kader, 22 (III/2047); İbn Hibbân, *Tekâsîm*, V/41; *Sahih*, I/339.

⁷³ İbn Kesîr, *el-Baisü'l-Hasis Şerhu İhtisari Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut, 1983, s. 43; N. İtr, *Menhecü'n Nakdi'l-Hadis*, Dımaşk, 1985, s. 326.

⁷⁴ Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, ts., VI/3822

⁷⁵ Öztürk, a.g.e., s. 59.

⁷⁶ Bu düşünce için bkz. Ünal, a.g.e., s. 79-86; Kırbasoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, 1993, s. 126-128; Görmez, a.g.e. s. 236; nitekim hadis-psikolojisi ilişkisini ele alan eser M. Osman Necati tarafından yazılmıştır; *Hadis ve Psikoloji*, çev. M. Işık, Ankara, 2000.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

‘Konuşuncaya/düşüncesini ifade edinceye kadar’ metninin bulunduğu rivayetler, fitratın önemli bir safhasını göstermektedir. Burada insanı öteki varlıklardan ayıran ve düşündüğünü söylemesini sağlayan dil unsuruna işaret edilmektedir. Çünkü bu nokta, çocuğun hayatında yol ayrımını gösteren önemli bir dönüm noktasıdır.

‘Konuşuncaya kadar’ ifadesi yeni bir sürecin başlangıç noktasını göstermektedir. Bundan önce çocuğun yaratılışı bozulmamış haldedir. Bu süreçten sonra ise içinde yaşadığı kültürün içine dil ile girmektedir. Yakın çevresi aile, ailenin temsilcileri ise ana-babadır. Kişi, içinde yetiştiği toplumun gelenek-görenekleriyle yetişir; kültürünü alır. Bu yüzden Cüneyd-i Bağdadî’nin (ö. 298/911) farklı bir bağlamda söylediği ‘Suyun rengi, kabın rengidir’⁷⁷ sözünü konumuz bağlamında ‘kişisel ve toplumsal çevre’ olarak düşünmek gerekir. Yani bundan sonra ‘suyun rengi kabın rengi’ olmaya başlayacaktır.

Şimdi dile işaret eden bu cümleleri gözden geçirelim:

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde, Ebu Hureyr’den (حَتَّى يُبَيِّنَ عَنْهُ لِسَانَهُ)=‘kendini ifade edinceye kadar’⁷⁸ şeklinde geçmektedir.

Hadisin Müslim’de, Ebu Hureyre’den gelen farklı rivayetlerde, konuşmayı ifade eden iki ayrı fiille (حتى يعبر عنه لسانه/حتى يبين عنه لسانه)=‘kendini ifade edinceye kadar/İnancını diliyle ikrar edinceye kadar’⁷⁹ geçmektedir.

Tahavî’de (ö. 321/933) (حَتَّى يُبَيِّنَ عَنْهَا لِسَانَهَا)⁸⁰ ifadesi geçmektedir.

İbn Hibbân’ın *Sahih*’inde ve Taberânî’nin *Mu’cemu’l-Kebîr*’inde ‘diliyle kendini ifade edinceye kadar’ rivayetleri bulunmaktadır.⁸¹

Hakîm’de⁸², Beyhakî’nin *Sünen*’inde de aynı şekilde ‘diliyle kendini ifade etme’ metni geçmektedir.⁸³

Bütün bu rivayetlerde geçen ‘diliyle kendini ifade etme’ imanın dil ile ikrar olduğu hususunu gündeme getirmektedir.

İnsanı öteki varlıklardan ayıran önemli özelliklerinden birisi konuşmaktır. İnsan konuşarak düşündüklerini ortaya koyar. Bu anlamda, hadiste geçen ‘diliyle kendini ifade edinceye kadar’ rivayeti önem arz etmektedir. Biz dillenme dönemi anahtar kelimesinin, râvilerin Rasul’den (s.a.s.) aynen duydukları ya da anladıkları şekilde ifade ettikleri ‘konuşarak kendini ifade’ etmekle ilgili fiillerde saklı olduğuna inanıyoruz.

Müslim rivayetinde geçen fiil “(حَتَّى يُبَيِّنَ عَنْهُ لِسَانَهُ /حَتَّى يَعْبُرَ عَنْهُ لِسَانَهُ)” Ahmed b. Hanbel, Tahavî, İbn Hibbân, Hakîm ve Beyhakî’de geçen⁸⁴ (فَإِذَا أَعْرَبَ عَنْهُ لِسَانَهُ/حَتَّى يَعْرِبَ عَنْهُ لِسَانَهُ) cümlelerdeki fiillerle eş anlamlı olup (عَرَبَ عَنِ /عَبَّرَ عَنِ/بَيَّنَ عَنِ/أَعْرَبَ عَنِ) harf-i cerriyyle birlikte

⁷⁷ İbn Arabî, a.g.e. III/16.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, III/353, 435, IV/24

⁷⁹ Müslim, Kader, 23 (III/ 2047, 2048).

⁸⁰ Tahavî, Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, thk. Ş. Arnavut, Beyrut, 1987, IV/13, (Tahavî, Hz. Peygamber’in müşrik çocuklarının öldürülmesine karşı çıktığı rivayetleri verdikten sonra, ‘ergenlik öncesi ölenlerin Müslüman sayılacağı; İslam hukukuna göre işlem göreceği açıklamasını yapar. (قَبْلِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِسْلَامًا مِنْ لَهْيَتَيْهِ وَأَدْخَلَهُ فِي حُجْمَةِ الْمُسْلِمِينَ) s.18.

⁸¹ İbn Hibbân, *Tekâsîm*, V/ 42; *Sahih*, 1/ 341; Taberânî, a.g.e., 1/260-262.

⁸² Hâkim, *el-Müstedrek*, II/123.

⁸³ Beyhakî, a.g.e., VI/ 203.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, III/353, 435, IV/24; Müslim, Kader, 23 (III/2048); İbn Hibbân, *Tekâsîm*, V/42; *Sahih*, 1/341; Hâkim, *el-Müstedrek*, II/123.

kullanıldığında, konuşmanın ötesinde 'bir şeyi dile getirmek/düşünceyi açıkça anlatmak, düşüncesini açıklamak, ifade etmek'⁸⁵ anlamlarına gelmektedir.

'Konuşuncaya/düşüncesini ifade edinceye kadar' metninin bulunduğu rivayetler, düşüncenin dille açıklanmasına ve kişinin inanını ortaya koymasına vurgu yapmaktadır. Nitekim hadisin bu varyantı hakkında yapılan bir yorumda şöyle denilmektedir: "Dil, ana-baba ile daha doğrusu onların temsil ettikleri kültür değerleriyle ilişki iletişimi sağlayan en önemli araçtır. Çocuk, yetişkinlerin dinî dünyasına dil vasıtasıyla girmektedir. Kendisinde konuşma yeteneği gelişinceye kadar tevhide dönük olan fitrî özelliğini korumaktadır. İfade gücünü kazanmaya başladıktan sonra, dil aracılığı ile fikirler, inançlar ve değerler aktarılmakta, ailede yaşanan bütün manevi hayat dille yansımaktadır. Çünkü aynı dili konuşan bir topluluk içinde ortak dil, yaşantı için bilinçsiz olarak kabul edilmiş bir kategori dizisi sağlar ve bu, dili konuşanların ortak kategori sistemi tarafından dışlanan yaşantıları görmezden gelmelerine yol açar. Böylece, konuşmaya başlayan çocuk, o ana kadar kendisine telkin edilenleri bir ölçüde aynen telaffuz etmeye başlayarak, ana-babasının dinine ilk adımı atar."⁸⁶

Konuyu daha ileri bir boyutta ele alan Kurt, "Dilin kullanımı, zihinde kavramların oluşması, insanın kendini dış dünyaya karşı ifade etmesi demektir. Bundan sonra iyi veya kötü, doğru ya da yanlış gibi muhakemenin yapılmaya başlandığı bir dönem söz konusudur. Yani çocuğun şekilleneceği, eğitilebileceği bir çağa gelmiş olması demektir. Dolayısıyla eğitim ve öğretiminin çocuğun gelişmesinde ve kimliğini kazanmasındaki önemine vurgu yapılmaktadır"⁸⁷ demektedir.

Hadisteki rivayetlerde geçen 'Konuşuncaya/düşüncesini ifade edinceye kadar' ifadesini bir 'kırılma noktası' olarak görebiliriz. Bu, ana-babasının çocuğu kendi inancına göre yetiştirmesidir. Nitekim Nuh (a.s.) bir duasında "Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurt edinen hiç kimseyi bırakma. / Çünkü sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarıyorlar ve kâfirden başka da doğurmuyorlar"⁸⁸ der. Çok uzun yaşayan⁸⁹ bir peygamberin en sonunda böyle bir duada bulunması, tecrübenin eseri olması gerekir.

Ana-babanın dinine tabi olma kaide gibidir. Nitekim fitrat hadisi de zamanın belli başlı dinlerini sayarak bunu dile getirmektedir. Ancak bunun hukuken gerçekleşmesi, kişinin diliyle ikrarından sonra yani Tahavî'nin ifadesiyle, 'iman ve küfür noktasında kendilerini ifade ettiklerinde, ondan olma'⁹⁰ şeklinde gerçekleşmektedir.

İşte fitrata güvenen, eğitim/öğretimin başat rolünü bilen Osmanlı bilgin ve yöneticileri, tarihî oluşum süreci içinde devşirme sistemini geliştirmişlerdir. Nitekim Osmanlı'nın devşirme sistemi konusunda uzman kişilerin belirtmiş olduğu genç yaşta devşirilen Hıristiyan delikanlılar, belli bir eğitim-öğretim sürecinden sonra Müslüman olmakta ve zahirde Müslüman kalmaktadırlar. Tarihî bir hadise olarak yaşanan devşirme olgusunu "İnsanın Varlık Yapısı/ İnsanoglunun Ortak Dinî Değeri: Fitrat" çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

⁸⁵ Meleyanî, *Mu'cemu'l Efâli'l Müteaddiyeti bi-Harf*, Beyrut, 1983, s. 232, 227; İbn Manzûr, a.g.e. IV/530; Komisyon, *Mu'cemu'l Vasi*, Mısır, 1961, II/597; Komisyon, *Mu'ceu'l Arabîyyi'l Esasî*, Alesco, 1989, s. 830.

⁸⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993, s. 127.

⁸⁷ Kurt, a.g.m., s. 89-90.

⁸⁸ Nuh, 71 /26-27.

⁸⁹ Ankebût, 29/14.

⁹⁰ Tahavî, a.g.e., IV/ 18.

D- Fitrat Hadisi ve Osmanlı'nın Devşirme Sistemi

Fitratı anlatan ayet ve hadis, eğitim ve çevreye odaklanmaktadır. Eğitim-öğretim çok yönlü bir olgu olduğundan pek çok tanımı yapılmıştır.⁹¹ Genel olarak eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla, kasıtlı ve istendik değişiklik oluşturma süreci⁹² olarak tanımlanmaktadır.

'İnsanın Varlık Yapısı/İnsanoğlunun Ortak Dinî Değeri' olarak ele alınan fitrat'tan sapma olmaması için eğitimin şart olduğu, bir kısmı yukarıda görüldüğü üzere, İslam bilginlerince vurgulanmıştır.⁹³

Devşirilen bu gençlerin eğitilmeden istihdam edildiği düşünülemez. Ancak bunlar Hıristiyan çocukları olduğu için, resmî dinî eğitim kurumu olan medreselerde de eğitilmediği açıktır. Nitekim Acemi Oğlan kışlaları ve Enderun mektebinin, medresenin dışında, yegâne ilim ve sanat öğrenme yerleri olduğu⁹⁴ aşağıda gelecektir.

Osmanlı hukukçularının, 'Hıristiyan çocuklarının ailelerinden alındıktan sonra Müslümanlaştırılıp sünnet edilmelerini fitrat hadisine dayandırdıkları' görüşünü⁹⁵ benimsiyoruz.

Devşirme nedir? Bu uygulama niçin, ne zaman, nasıl başlamış, nasıl yapılmış ve gelişmiştir? Devlete ne gibi hizmetleri olmuştur? Bu soruların tamamı devşirme konusunun geneli içinde irdelenecek sorular ve incelenecek konulardır.⁹⁶ Ancak biz konuya, fitrat hadisiyle ilgili olarak, sosyo-kültürel çevre değişikliğine bağlı olarak gelişen eğitim-öğretim açısından bakmaya çalışacağız.

Devşirme, Osmanlı Devleti'nde çeşitli hizmetlerde kullanılmak üzere Osmanlı tebaasından bazı Hıristiyan çocuklarının bir kanun dâhilinde toplanma işine devşirme denir.⁹⁷ İslam tarihinde savaş esirleri ve yabancı unsurlardan edinilen askerler, Abbasi'ler döneminde yönetimde söz sahibi olmakta; Memlûklerde devlet kurmaktadır.⁹⁸ Ancak biz Osmanlı döneminde devşirme adıyla bilinen sistemi, makalemiz ölçeğinde inceleyeceğiz.

Bu uygulamanın neden-niçin doğduğu konusu temelde ihtiyaçla ilgilidir. Dünyada hemen her şey, büyük ölçüde, 'arz-talep kanunu' denilen ilkeye bağlıdır. Nitekim bu konuda 'Acemi Oğlanlar ihtiyaca göre devşirilirdi'⁹⁹ denilmektedir. Pakalın'ın ifadesine göre, 'Osmanlı Devletinde, öncelikle ordunun istihkâm hizmetlerinde kullanılmak, Yeniçeri Ocağı'na asker ve Enderun'a yönetici yetiştirmek için, devşirme sisteminden yararlanılmıştır. Devşirme sisteminin önceki adı Acemi Oğlanlar'dır. Savaşlarda esir alınan yahut yabancı unsurlardan devşirilen kimseler, millet ve meslek itibarıyla Türk-İslam unsuruna ve milletine yabancı oldukları için acemî denmiştir.'¹⁰⁰

Devşirmeye neden ihtiyaç duyulduğu hususu, Anadolu'dan gelen Müslüman askerler için kullanılan şu ifadelerden anlaşılmaktadır: 'Kul olmamagla hizmeti el ucuyla ederler ve bade's-sefer vilayetlerine giderler. Gelip giderken yolda halkı rahatsız ederler. Bu hizmette kul olsa' isteğine

⁹¹ Bkz. <http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime=e%F0itim&kategori=terim&hng=md>, erişim tarihi: 14.05.2012.

⁹² Ertürk, Selahattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara, 1972, s.12.

⁹³ Gazâlî, *a.g.e.*, III/17, 71,73; İbn Arabî, *a.g.e.*, IV/296, 57, II/616, 690; Kurtubî, *a.g.e.*, XII/ 24, 26, 27, 28; Kılıç, S. *a.g.e.*, s. 18-19; Öztürk, *a. g.e.*, s. 57.

⁹⁴ Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, I /15.

⁹⁵ Özcan, "Devşirme", *DİA*, İstanbul, 1994, IX/256. (Referansta da görüldüğü üzere bu görüşün orijinali bize ait değildir, biz sadece benimsiyoruz.)

⁹⁶ Bu konuda yapılmış müstakil bir çalışma için bkz. Özdemir, Serdar, *Osmanlı Devletinde Devşirme Sistemi*, İstanbul, 2008.

⁹⁷ Özcan, IX/254; Özdemir, *a.g.e.*, s. 96; Pakalın, *a.g.e.*, I/445.

⁹⁸ Özdemir, *a.g.e.*, s.31-60.

⁹⁹ Pakalın, *a.g.e.*, I/447; Özdemir, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁰⁰ Pakalın, *a.g.e.*, I / 8.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

bağlı olarak 'ulema ve fudalâdan hazır bulunanlar ile meşveret eylendiği' ve 'Hacı Bektaş evladından Timurtaş Dede Hazreti Molla neslinden Emir Şah Dede onayı ve Bektaş Paşa adlı akıllı bir vezirin teklifiyle'¹⁰¹ uygulamaya konulduğu rivayet olunur. Aslında devşirme uygulaması, yaşayan organizmaya benzer bir süreç olup; değişen şartlara bağlı olarak sürekli değişmiş ve gelişmiştir. Bu uygulama Yıldırım Bayezid zamanında 'içoğlanı' sıfatıyla yeni teşekkül etmeye başladığı¹⁰² ancak "Osmanlıların devşirme oğlanları eğittiklerinin belli olduğu zamanlar 1395'e kadar gitmekte"¹⁰³ ve II. Murat devrinde kanunlaştığı belirtilmektedir.¹⁰⁴ Din u devlet¹⁰⁵ kavramını rehber edinen Osmanlı'nın, bu konunun dini yönünü düşünmemiş olması düşünülemez. Nitekim Osmanlı hukukçularının bu uygulamayı fitrat hadis ve ayetine dayandırdıkları belirtilmektedir. Ayrıca konunun dinî yönü, Osmanlı ulemasınınca, 'zaruret ve örf' kavramı içerisinde değerlendirilmiştir.¹⁰⁶ 'Devşirme Sisteminin İslam Hukukundaki Dayanağı' müstakil bir araştırmanın konusu olacak kadar kapsamlıdır. Yeniçeri Ocağı'nın varlık nedeni olduğu bilinmektedir. 'Hacı Bektaş evladından ... Emir Şah Dede onayı ve Bektaş Paşa ... teklifiyle' cümleleri hadisenin gerekçelerine işaret etmektedir. Onayladığımız bu görüşler rehberliğinde makalemizi temellendiriyoruz.¹⁰⁷

Bunların gayr-i Müslimlerden devşirilmesi hususunda Müslüman evladı kârini kazancını bilir, daralınca anasının babasının yanına kaçar, sıkıntıya katlanamaz. Reaya evladı cenkten dönemez, dönse hakkından gelinir, kaçamaz diye kanun kılınmıştı¹⁰⁸ denilmektedir. Devşirmeye, tabi tutulanların hususiyetiyle ilgili olarak, fermanlarda ayrıntılı bilgi verilmiştir. Buna göre 'doğuştan sünnetli olan, Türkçe bilen, ailenin tek çocuğu olan, şehirde kalan, halkla yüz göz olanların' seçilmemesinden¹⁰⁹ istihdam edilen kişilerin 'kalıcı olmaları' amaçlandığı anlaşılmaktadır. Devşirmelerin yaşı konusunda telaffuz edilen rakamlar 08-20 yaş arasındadır. Biyolojik yapı, fizikî görüntü, zekâ ve asalet gibi konularda, 15-20 yaşında olanların gayet iyisini seçerlerdi.¹¹⁰ Bu yaş dilimi, ergenlik ve sonrası için önemli ve çalkantılı bir çağ olan 'delikanlılık' çağıdır. "Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra, Gelibolu'da doğan ihtiyaç üzerine 3.000 civarında acemi oğlan toplanmıştır. Devşirmelerin 'Türk üzerine verilme' âdeti de 'ol zamanda olan ulema ve fudalâ ile Ocağın ihtiyarı ile meşveret' ederek karara bağlanmıştır.¹¹¹ Özeldde Çandarlı Hayreddin Paşa'nın fikri olduğu belirtilen 'Türk'e verilme' konusu fermanlarda 'Türk üzerinde olan oğlanlar' olarak geçmektedir. Türk'e verilme deyişimiyle Türkçeyi, Türk adet ve ananelerini ve Müslümanlığı öğrenme kastedilmektedir.¹¹² Bu noktada devşirmelerin eğitim-öğretimi devreye girmektedir. "Devşirme, Türk üzerine verilir, 7-8 yıl hizmetten sonra Anadolu veya Rumeli Ağası önünde kendinin, ana-babasının adı, Müslüman adı ve eşkâli yazılarak İslambol Ağası'na teslim edilir."¹¹³ Hüsnü cemal olanlar Saray'a, güçlü olanlar Bostana verilir; orada Türk usûlü

¹⁰¹ Pakalın, a.g.e., I/9-10; Başka rivayetler için bkz. Özdemir, a.g.e., s. 63, 142.

¹⁰² Pakalın, a.g.e., I/8; Özcan, a.g.m., IX/254; makalemizin çerçevesi 'Osmanlıda devşirme sistemi'dir. Devşirme sisteminin tarihi arka-planını *Emevilerden Memlûklular'a* kadar ele alan çalışma için bkz. Özdemir, a.g.e., s. 30-60.

¹⁰³ Özdemir, a.g.e., s. 83.

¹⁰⁴ Özdemir, a.g.e., s. 79.

¹⁰⁵ Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", *ERU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14 Yıl: 2003/1; s. 42.

¹⁰⁶ Özcan, a.g.m. IX/255, 257; Özdemir, a.g.e., s. 85-86.

¹⁰⁷ Konunun insan hakları ve hukuk açısından ele alınışları için bkz. Erdem, Gazi, 'Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dinî Hayatları (1856-1876)', (Doktora tezi) Ankara, 2005, s.19-20; Konan, Belkıs, 'İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış', *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15 Ekim 2011 Sayı 4, s.253-288.

¹⁰⁸ Pakalın, a.g.e., I/12; I/445; Ayrıca bkz. a.g.e., I/1.

¹⁰⁹ Özdemir, a.g.e., s. 121-122; Pakalın, a.g.e. I/445.

¹¹⁰ Pakalın, a.g.e., I/8, 446, 447; Özcan, a.g.m., IX /254-257; Özdemir, a.g.e., s. 68 vd.

¹¹¹ Pakalın, a.g.e., I/9, 10; Özcan, a.g.m., IX/255; Özdemir, a.g.e., s. 125-130, 143, 205, 206.

¹¹² Özdemir, a.g.e., s. 66, 125-130, 143, 205, 206.

¹¹³ Pakalın, a.g.e., I/12, 445; Özdemir, a.g.e., s.121, 124.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

durdukları gibi, hizmet ederlerdi.¹¹⁴ İlk zamanlarda sipahilerle çiftlik sahiplerine taksim edilmiş, İslam ve askerlik terbiyesi onlar marifetiyle talim olunmuştur. Sonraları İstanbul'da Enderun Mektebi'nde tahsil ettirilmişlerdir. Acemi oğlan kışlalarıyla Enderun mektebi, medresenin yetiştirdiği ilmiyenin gayri irfan erbabı için yegâne ilim ve sanat öğrenme yerleriydi.¹¹⁵ Medresenin yetiştirdiği öğrenciler dışında burada verilen alternatif eğitim, kişileri ilgi alanlarında bilgilendirme noktasında önem arz etmektedir. Devşirmelerin Müslüman olmaları ve inandıkları şeyin gereğini yapmaları için de özel imkânlar hazırlandığı görülmektedir: 'Acemi oğlanların odalarında mescit vardı. Sultan Selim zamanında da bir hamam yaptırılmıştı.'¹¹⁶

Bu gençler, doğup büyüdükları ortamdan uzaklaştırılan ve farklı bir alana taşınırken yeni bir 'çevre' doğmakta ve sosyalleşme söz konusu olmaktadır. 'Sosyalizasyon, kişinin çevresindekilerle etkileşim sürecidir. Sosyalizasyon sosyal davranış örüntülerinin kabulü ile sonuçlanan bir süreçtir. Özel olarak sosyalizasyon, bireyin çevresindeki kişilere uyarlanması sırasında bireyde cereyan eden bir öğrenme sürecidir. Kişi içinde yaşadığı toplumun alışkanlıklarını alır. Çocukluktan başlayarak adım adım toplumca kırılmış bir hale gelir. Kişilerin kendi kültür ve toplumlarının ürünü, yarattığı olduğu da doğrudur. Pek çok bireyin, sosyal ve kültürel çevresinden, kendinin onları etkilemesinden daha çok fazla etkilendiği açıktır. Bir doğulu ile bir batılının karşılaştırılmasında da kültür farklılıklarının etkisi gözlenebilir. Bir Çinli bir Amerikalıdan daha çok bir Çinli'ye benzer. Bir Çinli ile bir Amerikalının orijinal olarak doğumla getirdikleri aynı olabilir, yani her ikisi de zekâ, istek ve duygusal gizil güçleri açısından kişidirler. Ancak sergileyecekleri davranış farklılıkları, içinde büyüdükları toplum ve kültürden kaynaklanacaktır. En güvenilir bilimsel sonuçlara göre, bireysel kişinin sosyalizasyonunda hem doğa hem de yetiştirilme katkıda bulunmaktadır.'¹¹⁷ 'Türk'e verilme' âdeti, bir sosyoloji kavramı olan sosyalizasyonun gerçekleşmesidir. Nitekim sistemin bozulmasında en önemli kırılma noktalarından biri olarak da Türk'e verilme âdetinden vazgeçilmesi gösterilmektedir.¹¹⁸ Kişi, içinde yetiştiği toplumun adet, gelenek/görenekleriyle yetişir; kültürünü alır. Bu yüzden Cüneyd-i Bağdadî'nin farklı bir bağlamda söylediği 'Suyun rengi, kabın rengidir' sözünü kişisel ve toplumsal çevre bağlamında düşünmek gerekir. Nitekim hadiste geçen 'Yahudileştirme, Hıristiyanlaştırma, Mecusileştirme veya Müşrikleştirme' kavramları, o çağdaki belli başlı dinleri ve o coğrafya insanının muhatap olduğu dominant kültürleri ifade etmektedir. Hıristiyanlığı benimsemiş olan Roma devleti, Hicaz bölgesini kuşatmıştı. Çağın iki büyük devletinden biri olan Sasanî/ İran Mecusî idi. Medine'de Müslümanların muhatap olduğu Ehl-i Kitap daha çok Yahudî kabileleriydi. Müşrik olma ise Müslümanların içinden çıktığı toplumun inancı idi. Bu yüzden fitrat hadisinde yaşayan din örnekleri somut olarak verilmiştir.

Eğitimde etkenler çok sayıda olsa da, kalıtım ve çevre yoğunluk arz etmektedir. Bir makalede, bireysel farklılıkların nedeni olarak genetik yapı ve çevre gösterilmektedir. Genlerle taşınan özellikler genetik yapıyı oluşturmaktadır. Kalıtım yoluyla geçen özelliklere çevrenin katkısı eklenince yetişkin insan tipi ortaya çıkmaktadır. Çocuğun çevresi, ailede başlayan eğitim/öğretimle gittikçe genişlemektedir. Platon'un *Devlet* modelinde yaratılıştan farklı olduğunu söylediği insan, eğitim sürecinde ayırt edilmekte; ona göre, herkesin toplumda niteliğine uygun görevler alması gerekmektedir. 'Benzer bir uygulama Osmanlı Devleti'nin devşirme sisteminde görülmektedir. İmparatorluğun çeşitli kesimlerinden toplanan çocukların yetenekleri ön eğitimleri sırasında gözlem yolu ile değerlendirilmekte, en zeki olanlar devlet adamı olarak yetiştirilmek üzere

¹¹⁴ Pakalın, *a.g.e.*, I/12; 8; ayrıca bkz. Özcan, *a.g.m.*, IX/255.

¹¹⁵ Pakalın, *a.g.e.*, I/15; Özdemir, *a.g.e.*, s.154, 157.

¹¹⁶ Pakalın, *a.g.e.*, I/12; I/445, ayrıca bkz. *a.g.e.*, I/11.

¹¹⁷ Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir?* çev. N. Çelebi, Konya, 1990, s. 20-22.

¹¹⁸ Özdemir, *a.g.e.*, s. 81.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Enderun'a, bedence güçlü olanlar Yeniçeri Ocağı'na alınmaktaydı'¹¹⁹ İstihdam edildikleri alanlara bakınca, askerî alanda: Yeniçeri Ocağı, Topçu Ocağı, askerî gemiler, nakliye gemileri, tersanelerdir. Sosyal alanda: bahçe işleri, itfaiye, güvenlik, mimarî ve sanat vb. hizmetlerdir.¹²⁰ XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı' hakkında bilgi veren Ü. Günay, "1472-1478 yılları arasında Topkapı Sarayı inşa edilmiş olup; sarayda Padişahın özel hayatının geçtiği iç bölüme 'Enderun' denmekte; öte yandan, devşirme usulüyle toplanan çocuklar Acemi Oğlanlar Ocağı'na götürülmeden önce, seçilenler saraya alınarak, sıkı bir disiplin altında yetiştirilmekte; içoğlanları denilen bu grubun gerçek bir dindar, devlet adamı, asker ve seçkin nitelikli bir kişi olarak yetiştirilmesi amaçlanmaktaydı"¹²¹ demektedir.

Devşirme uygulamasında, iki asır gibi bir zaman diliminde, bazı istisnalar dışında, vezir-i a'zamların çoğu devşirmelerden tayin edilmiştir. 'Osmanlı ricalinin çoğu devşirme usulüyle alınan, İslam ve Osmanlı terbiyesi gören Hıristiyan çocuklarından yetişme ve devletin en büyük mevkileri devşirmeler elinde idi.'¹²² Devşirmelerden başa geçen kimseleri, siyaset alanından sadece sadrazamları düşündüğümüzde Gedik Ahmet Paşa, Makbul İbrahim Paşa, Sokullu Mehmet Paşa, Lala Mehmet Paşa, Kara Murat Paşa, Kemankeş Mustafa Paşa ve Köprülü Ailesi¹²³ aklımıza gelmektedir. Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat devirlerinde toplam 14 yıldan fazla hizmet eden Sokullu Mehmed Paşa (ö. 896/1579) bunların başında gelir. Hadiste geçen ana-babadan amaç aile, ailenin inanç sistemi olan 'Yahudî, Hıristiyan, Mecusî ya da müşrik' olan ortam, yani çevredir. Ana-babalarından alınan bu çocuklar, farklı bir ortam ve çevrede yetiştirildikleri için, o ortamın insanı olurlar. Statü değiştirdikleri için, kazandıkları kimlik, gerçek kimlikleri olur. Nitekim Sokullu Mehmet Paşa, Hıristiyanlarla yapılan savaşta Venedik elçisine, 'Biz Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik, siz İnebahtı'da bizi yenmekle, sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kolun yerine yenisi gelmez, fakat kesilen sakalın yerine yenisi daha gür çıkar!'¹²⁴ cevabını vermiştir. Bu ses, fitrat hadisini doğru anlamının sonucunda ortaya çıkmış gür bir sestir.

Çocukların 8-20 yaşları arasında toplandığı ve bunların yetişince toplumun elit ve yetkili idareciler kesimi haline geldiklerini düşününce asıllarını unutmadıkları, istedikleri zaman onları bulma imkânına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Sokullu Mehmet Paşa örneği de bunu doğrulamaktadır.¹²⁵ Bu kişiler, memleketlerine mimarî eserler yaptırdıklarına göre, geldikleri yeri biliyor ve de gözetiyorlardı. 'Hıristiyan çocukları, vaftiz defterleri yanlarında olduğu halde, babaları ve papazlarıyla birlikte toplantı yerine gelirlerdi. Vaftiz defterlerini inceleyen devşirme memuru çocukları bizzat görerek, kanuna ve talimata uyanları ayırırdı'¹²⁶ cümleleri bu konuda, Müslümanlık adına, çok rahat davranıldığına belgesidir. Ayrıca bu durum Müslüman veya Hıristiyan doğulmadığını; aile ve çevre kültürüne bağlı olarak Müslüman veya Hıristiyan olduğunu gösterir. Yoksa vaftiz defteriyle Hıristiyanlığı belgelenmiş çocukların Müslüman olmaması gerekirdi. Uygulamadaki bu rahatlık, bize göre, fitrat ayet ve hadisinin iyi kavranılmasından ileri gelmektedir. 'Saray için seçilen üstün zekâlı ve yetenekli olanları Enderun Mektebi'ne alınıp, ciddi bir eğitime tabi tutularak, yüksek makamlara aday memur olmaları için yetiştiriliyorlardı. Nitekim devşirme suretiyle toplanmış olan Arnavut, Rum, Bulgar, Boşnak, Ermeni, Makedon çocukların

¹¹⁹ Kuzgun, Y. - Deryakulu, D., *Eğitimde Bireysel Farklılıklar*, Ankara, 2004, s. 4.

¹²⁰ Özdemir, a.g.e., s. 169-196.

¹²¹ Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", s. 32.

¹²² Pakalın, I/448; bu cümleden yönetimin devşirmeler elinde olduğu anlaşılmamalıdır. Bu durum İbn Haldun'un devleti canlı bir organizmaya benzettiği devlet görüşündeki 5 devreden (*Mukaddime*, I/444) 2. devredir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir, a.g.e., s. 14, 94-105; "Osmanlı İmparatorluğu'nun zirve dönemi olan 1453-623 yılları arasında göreve gelen 47 vezir-i a'zamdan sadece beş tanesi Türk, geri kalan 42 tanesi ise, devşirilip yetiştirilenlerdendir." Erdem, a.g.e., s.19-20.

¹²³ Özcan, a.g.m., IX/256; Özdemir, a.g.e., s. 202, 224.

¹²⁴ Akıncı, Tunç, *1560-Cerbe Deniz Savaşı'nın Türk ve İspanyol Tarihindeki Yeri*, Ankara, 2008, s.128.

¹²⁵ Erdem, a.g.e., s. 20; ayrıca bkz. Özdemir, a.g.e., s. 207-209.

¹²⁶ Özcan, a.g.m., IX/255; Özdemir, a.g.e., s.119.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

Enderun'dan mezunları arasından pek çok komutan, sadrazam, şair, yazar, âlim, ressam, mimar çıkmıştır. Bu kişiler devlet güçlü iken Türk kültürüne ve Türk devletine büyük hizmetler vermişlerdir.”¹²⁷ Bugünün dünyasında, insanların Osmanlı ordusunda görev almaya istekli olmalarını anlayabilmek/anlatabilmek için, 3. Dünya ülkelerinin Amerikan ordusunda görev almak için çabalamaları örnek olarak verilmektedir.¹²⁸

600 yıllık bir süreçte 150-200 yıl uygulama imkânı bulan ve etkisi beş asrı bulan devşirme¹²⁹ sistemiyle Osmanlı Devleti, padişahın görüşü esas olmak kaydıyla, zeki beyinler ve güçlü kaslardan yararlanarak ilerleme yolunda zirve yapmıştır. Ancak yükseliş ve düşüşün kuralları vardır. Bunların nasıl gerçekleştiği ise, referans kaynaklarımızda geçtiği üzere, uzmanlarınca ortaya konulmuştur.

E- Değerlendirme ve Sonuç

Hadislerin tedvin ve tasnifinin tamamlandığı H. III. IV. ve V. yüzyıl müelliflerinin eserlerine baktığımızda fitrat hadisinin yerleştirildiği kitab-bâb başlıkları kader, cenaze kelime/kavramları içinde görmekteyiz. Buna sevk eden en önemli neden ise hadisin devamında gelen ‘ergenlik çağına ermeden ölen müşrik çocuklarının durumu’ hakkındaki soru ve yapılan açıklamadır. Sonuca baktığımızda bu sorunun o yüzyılda, siyasî/itikâdî mezhepler açısından tartışma konusu olduğunu yani gündemde bulunduğunu İbn Kuteybe’den öğreniyoruz.

Ana-babasının çocuğu kendi inancına çevirmesi bütün zamanların ve özellikle de o çağın belli başlı inanç sistemleri Yahudî, Hıristiyan, Mecusî veya Müşrik olması konusu doğru anlaşılmıştır. Ayrıca hadisteki ‘konuşuncaya/kendini ifade edinceye kadar’ ayrıntısı önemlidir. Sosyo-kültürel varlık olan insanın konuşma öncesindeki doğal yapısı/fitratı ve konuşma sonrasındaki gelişimi/kişisel psikolojik süreçlerin içinde yaşanan kültür tarafından biçimlendirilmiş sosyal süreçlere uygun düşmektedir. ‘Sosyalizasyon’ denilen olgu budur. Bu husus, eğitim ve kültür ortamının insanı yoğuran temel unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Yazar, yaşadığı çağın çocuğudur. Aldığı kültür ve olaylara bakış açısı, yaşadığı kültürü ve yüzyılı yansıtır. Mesela, aynı yılda doğan ‘Piaget (ö.1980) ve Vygotsky (ö.1934) iki farklı geleneğin ve akımın temsilcisidirler. Vygotsky sosyal hayatı, Piaget bireysel hayatı ön plana alır. Batı düşüncesi bireyselliğe yoğunlaşmış iken, Rus düşüncesi hâlâ sosyal aktivite ağırlıklıdır.’¹³⁰ Bu yüzden, hadis müelliflerinin bu hadis hakkındaki görüşlerini değerlendirirken yaşadıkları çağ ve içinde buldukları kültür hesaba katılmalıdır.

Tarihin karanlığına gömülmeyip eserleri ve fikirleriyle sonraki asırlarda yaşamak büyük bir başarıdır. Özellikle branşına takılıp kalmayan, ufku geniş, pek çok ilmî disiplinde eser veren disiplinlerler arası çalışan bilginlerin böyle olmayanlara farkı, yüzyıllar sonrasında ortaya çıkmaktadır. Fitrat hadisinin, farklı yüzyıl bilginleri Gazalî, İbn Arabî, İbn Haldun ve Kurtubî tarafından nasıl farklı algılandığını gördük. Biz, fitrat kelimesine İslam eklenerek daraltılan ‘Her çocuk Müslüman doğar’ görüşüne rağmen, Osmanlı'nın yaptığı devşirme uygulamasının bu hadisin sağlaması/doğrulaması olduğunu düşünüyoruz.

O günün dünya devleti olan Osmanlı'dan bugünün dünya devleti ABD'ye baktığımızda, birtakım paralellikler görmekteyiz. Bugün ABD'de sadece siyaset sahnesinde görülen zenci asıllı şahsiyetlerin¹³¹ üst düzey görevlerde olmalarının -ABD siyasetini belirleyen mihrakların görüşü

¹²⁷ Kodaman, Bayram, “Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Sayı:16, s. 7.

¹²⁸ Özdemir, a.g.e., s. 212, 214-215.

¹²⁹ Özdemir, a.g.e., s. 225.

¹³⁰ Ergün-Özsüer, a.g.m., s. 279.

¹³¹ Göreve geliş sırasıyla, Colin Powell, Condoleezza Rice ve Barack Hussein Obama gibi.

esas olmak üzere- oraya çıkmalarına engel olacak derecede korku yaratmaması, onların da beyaz bir Amerikalıdan çok ABD'ye hizmet etmeleri gerçeği, eğitim-öğretim ve kültürün insanın şekillenmesindeki önemine işaret ettiğinin ve birinci derecede belirleyici olduğunun asrımızdaki kanıtıdır. Farklı asırlarda, değişik coğrafyalarda, birbirine benzemeyen iki büyük medeniyetin ortaya koyduğu uygulamadaki benzerlik ve ulaştığı ortak nokta eğitimin, başat belirleyici olduğu gerçeğidir. Osmanlı bu gerçeği daha XV. asırda keşfetmiş, devşirdiği gençlerin Hıristiyan olmasından çekinmemiş; gereğini korkmadan ve bir sisteme bağlı olarak yerine getirmiştir. Bugün gelişmiş devletlerin, zeki ve yetenekli gençlere cazip imkânlar sunarak gerçekleştirdikleri 'beyin göçü' devşirme uygulamasının modernize edilmiş hali olarak yorumlanmaktadır.¹³² İki büyük medeniyetin yetiştirdiği bu büyük insanların 'daha çok devletin menfaatine mi yoksa hem devletin hem insanlığın yararına mı hizmet ettiği?' sorusunun cevabı, yetiştirdiği medeniyetin yapısında gizlidir. Osmanlı devletinin yıkılmasıyla ortaya çıkan iki büyük dünya savaşı, Osmanlı'nın yüzyıllarca dünya barışına nasıl hizmet ettiğini göstermektedir. Biz, Osmanlı devşirmelerinin hem devletine hem insanlığa hizmet ettiğini düşünüyoruz.

Ayet ve hadisin birbirini destekleyen, açıklayan özellikleri, ikisinin de aynı kaynaktan geliyor olmalarındandır. Fitrat hadisinin fitrat ayetiyle örtüşmesi, yaratılıştan gelen ilah format/yazılımı ortaya koymaktadır. Bu yapı hiç değişmemekte; değişen ise insanın kültür yapısıdır. Devşirme hadisesinin fitrat hadisiyle örtüştüğünü; Osmanlı'da devşirme sisteminin bu temel üzerine kurulduğunu düşünüyoruz. Fitrat, Allah'ın koyduğu bir yaratılış kanunu olup onda bir değişiklik olmayacağına¹³³ ana-baba ve kültür çevresinin kişiyi dönüştürebileceğine tarihsel olarak şahit oluyoruz.

Fitratı, normal yatağında akan bir ırmağa benzetirsek, ana-babası Müslüman olmadığı için gayr-i Müslim olan gencin durumu başka bir yöne kanalize edilmiş suya benzemektedir. Bize göre devşirme sistemi, 'suyu asıl mecrasına çevirme' işlemidir. Devşirme uygulaması, fitrattan uzaklaşma yolunda olan gençleri, eğitim-öğretim, çevre değişikliği ve sosyalizasyon yoluyla fitratın yoluna döndürme çalışmasıdır.

Neticede devşirme hadisesi, fitrat hadisinin hayata geçirilmiş bir uygulaması olarak tarihte yerini almasının ötesinde sağlaması yapılmış bir işlem gibi, doğru sonucu bize göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurezzâk b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. H. Rahman Azamî, I-XI, Meclisu'l-İlmî, 1972.
- Ahmed b. Hanbel, *el Müsned*, Çağrı Yayınları, I-VI, İstanbul, 1992.
- AKÇAY, Mustafa, "İnsanlığın Ortak Dinî Temeli: Fitrat", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: VIII, sayı: 23, 2011/1.
- AKINCI, Tunç, *1560-Cerbe Deniz Savaşı'nın Türk ve İspanyol Tarihindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Ali el-Karî, *Şerhu Müsned-i Ebî Hanife*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1985.
- AYCIN, Hasan, *Kırk Hadis Kırk Çizgi*, Edam, İstanbul, 2008.
- BAYHAN, Pınar-Artan, İsmihan, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, İstanbul, 2004.
- Beyhakî, Ahmed b. el Hüseyin, *Sünenu Kübra*, I-X, Beyrut, 1355.

¹³² Özdemir, a.g.e., s. 255.

¹³³ İsrâ, 17/ 77; Fâtır, 35/43.

- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Çağrı, I-VIII, İstanbul, 1992.
- ÇAKAN, İ. Lutfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul, 1985.
- Komisyon, *Derleme Sözlüğü*, DTK, Ankara, I-XII, 1982.
- Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *es-Sünen*, Çağrı, I-V, İstanbul, 1992.
- ERDEM, Gazi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dinî Hayatları (1856-1876)", (Doktora Tezi) *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2005.
- ERGÜN, Mustafa-ÖZSÜER, Suphi; "Vygotsky'nin Yeniden Değerlendirilmesi", **Afyon Karahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2/2006.
- ERTÜRK, Selahattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara, 1972.
- EVGİN, Abdulkadir, "Hadislerde Fıtrat Kavramı ve İslam Fıtratı Söyleminin Tenkidi", **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003/1.
- EVZÂÎ, Abdurrahman b. Amr, *Sünenü'l Evzâî*, tsnf. Mervan M. eş-Şaar, Beyrut, 1993.
- FİCHTER, Joseph, *Sosyoloji Nedir?* çev. N. Çelebi, Konya, 1990.
- Gazâlî, Ebû Hamid, *İhyau Ulûmi'd-dîn*, I-V, Dâru'l-Kalem, Beyrut, ts.
- GÖRMEZ, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV, Ankara, 2000.
- GÜNAY, Ünver, "İslam Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun", **ERU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2003/1.
- GÜNAY, Ünver, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 14 Yıl: 2003/1.
- Hâkim Nisaburî, *el-Müstedrek*, Mektebetu'n Nasr el-Hadise, Riyad, ts.
- HÖKELEKLİ, Hayati, **DİA**, "Fıtrat", *DİA*. XIII, İst, 1996.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara, 1993.
- Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned*, thk. H. Azamî, I-II, Beyrut, 1988.
- ITR, Nureddin, *Menhecu'n Nakdi'l Hadis*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1985.
- İbn Abdülber, Kurtubî, *et-Temhid Lima fi'l-Muvatta' mine'l-Meani ve'l-Esânid*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevi, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Tıtvan, I-XVIII, 1985.
- İbn Arabî, Muhyiddin, *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, I-IV, Mektebetu's Sekafeti'd Dîniyye, Mısır, ts.
- İbn Hacer, el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, 1379.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev., Z. K. Ugan, İstanbul, 1990.
- İbnu Hibbân, Muhammed, *Sahihu İbn-i Hibban el-Müsnedu's Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Enva'*, thk. M. Ali Sönmez-H. Aydemir, Daru İbn Hazm, I-VIII, Beyrut, 2012.
- İbnu Hibbân, *Sahihu İbn-i Hibbân bi-Tertibi İbni Belban*, thk. ve thrc. Şuayb Arnavut, I-XVI, Müessesetu'r Risale, Beyrut, 1993.
- İbn Kesîr, İmaduddin İsmail, *el-Baisü'l-Hasis Şerhu İhtisari Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut, 1983.
- İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kurâni'l-Azîm*, I-VII, İstanbul, 1985.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

- İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Daru'l-Ciyl, Beyrut, 1973.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut 1968.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Saadat Mecdüddin, *en-Nihâye fî Garîbi'l Hadîs ve'l-Eser*, thk. Tahir A. Zavi-Mahmud M. Tanahî, I-V, Beyrut, 1979.
- KÂHYA, Esin, "On Beşinci Yüzyılda Osmanlılarda Bilimsel Faaliyetlerin Kısa Bir Değerlendirilmesi", **Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:14 Yıl: 2003/1.
- KETTÂNÎ, Muhammed b. Cafer, *Hadis Literatürü (er-Risaletü'l Mustadrafe)*, çev., Y. Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- KILIÇ, M. Erol, "İbn-İ Arabî'yle Zaman'ın Ruhunu Okumak", **Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl: 10, sayı: 23, 2009.
- KILIÇ, Sadık, *Fitratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- KIRBAŞOĞLU, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1993.
- Kitab-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001.
- KODAMAN, Bayram, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:16, Aralık- 2007.
- KÖKTAŞ, Yavuz, "İbn Haldun'un Mukaddime Adlı Eserinde Hadîs İlimleri ve Hadîs Sosyoloji İlişkisi", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: VII/1, Sivas, 2003.
- KURT, Yaşar, "Kur'an'da Fitrat Kavramı", **Dinbilimleri Dergisi**, V/2, 2005.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, Kahire, 1968.
- KUZGUN Y., Deryakulu, D., *Eğitimde Bireysel Farklılıklar*, Ankara, 2004.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Çağrı Yayınevi, I-II, İstanbul, 1992.
- Meleyanî, Musa b. Muhammed, *Mu'cemu'l Efâli'lMüteaddiyeti bi-Harf*, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1983.
- Mu'cemu'l Vasis*, Komisyon, I-II, Mısır,1961.
- Mu'ceu'l Arabîyyi'i Esasî*, Komisyon, Alesco,1989.
- Müslim, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, Çağrı, I-III, İstanbul, 1992.
- NECATİ, M. Osman, *Hadis ve Psikoloji*, çev. M. Işık, Fecr Yayınevi, Ankara, 2000.
- Nevevî, Ebû Zekeriya, *Sahihu Müslim bi-Şerhi Nevevî*, haz. M. Tevfik, Kahire, 1349.
- ÖĞÜT, Salim, "Evezâi", **DİA**, XI, İstanbul, 1995.
- ÖZCAN, Abdulkadir, "Devşirme", **DİA**, IX, İstanbul, 1994.
- ÖZDEMİR, Serdar, *Osmanlı Devletinde Devşirme Sistemi*, İstanbul, 2008.
- ÖZPINAR, Ömer, *Hız. Peygamber ve Hadislerini Anlamak*, Ensar, İstanbul, 2012.
- ÖZTÜRK, Y. Nuri, *Din ve Fitrat*, İstanbul, 1999.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul, 1993.
- Râgıb el İsfehanî, *el-Müfredat fî Garibi'l Kur'an*, Daru'l Marife, Beyrut, ts.
- SENNETT, Richard, *Ten ve Taş*, çev. T. Birkan, Metis, İstanbul, 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

- SEZGİN, M. Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul, 1956.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Mucemu'l-Kebîr*, thk. A. Abdulmecid es-Silefi, I-XII, Irak, 1978.
- TAHAVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Ş. Arnavut, Müessesetü'r -Risale, I-XV, Beyrut, 1987.
- Tahir el-Cezairî, *Tevcihu'n-Nazar İlâ Usûli'l-Eser*, haz. A. Fettah Ebû Gudde, I-II, Halep, 1995.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı, I-V, İstanbul, 1992.
- UĞUR, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV, Ankara, 1992.
- ÜNAL, İsmail Hakkı, *Hadis*, M.E.B. 2003.
- Wensinck, *el-Mucemü'l Müfehres Li Elfâzi'l Hadis*, (Concordance) I-VII, Brill, 1969
- YAZIR, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser, I-VIII, İstanbul, ts.
- Zebidî, Zeynuddin, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (çev. K. Miras, A. Naim), I-XII, Ankara, 1976.
- İnternet kaynakları:
- <http://www.tdkterim.gov.tr/?kelime=e%F0itim&kategori=terim&hng=md>, erişim tarihi: 14.05.2012.
- <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1504/>, erişim tarihi: 27.05.2013=
- Erdem, Gazi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dinî Hayatları (1856-1876)"; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/6 Spring 2013

